

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
Haziran / June 2019, 23 (1): 353-374

Abdestte Çoraplar Üzerine Meshin Hükümü

Rulings of Wiping Over Socks for Ablution

İsmail Yalçın

Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
*Associate Professor, Selçuk University, Faculty of Islamic Sciences, Department of
Islamic Law.*

Konya, Turkey

isyalcin@gmail.com

orcid.org/0000-0001-8925-8398

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 29 Mart / March 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 27 Mayıs / May 2019

Cilt / Volume: 23 **Sayı / Issue:** 1 **Sayfa / Pages:** 353-374

Atıf / Cite as: Yalçın, İsmail. "Abdestte Çoraplar Üzerine Meshin Hükümü [*Rulings of Wiping Over Socks for Ablution*]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 23/1 (June 2019): 353-374. <https://doi.org/10.18505/cuid.546486>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/cuid>

Abstract: The issue of wiping over socks is part of the more general issue of wiping over leather socks (*khuffayn*) for ablution (*wuḍūʾ*). Washing feet or wiping over them is a debate whose sides bases their claims on the verses of the Qur'an and supports these claims with narrations. When performing ablution, if shoes or socks are on the feet, whether one can wipe over them without taking these off and the qualities that these clothes should have is a debate based on *hadith* narrations. Most Muslims except for the Ja'farite are of the opinion that either washing the feet or wiping over a *khuff* or similar clothing that was put on while a person already had ablution can be done during ablution, while the Ja'farite think that wiping over bare feet is enough but wiping over *khuff* is not. There is a consensus that shoes, boots, buskins and other leather footwear qualify as *khuff*. However, there is disagreement over whether clothing from materials like cotton, linen, wool, and felt -usually referred to as socks- qualify as *khuff*. For this reason, some Muslims of the world wipe over socks while others do not. There are contemporary *fatwas* (legal opinion) that are supportive of either of the positions. However, there are those who treat this issue beyond choosing a side in an *ijtihad* (process of juristic legal reasoning) and some who wipe on socks are censured strongly. In this research based on an examination of the *fiqh* heritage, the goal is to contribute to making this issue better understood and its *fiqh* ruling clearer.

Summary: The sixth verse of Surah Ma'idah in the Qur'an clearly states that *wuḍūʾ* requires washing the face, arms up until elbows, and wiping over the head. However, when it comes to the fourth element of *wuḍūʾ*, the feet, there has been disagreement about whether it should be wiped or washed. Arabic grammar rules and narrations have been interpreted in ways that support both views; in general Sunni sects, *Zaydis*, and *Kharijites* argue the feet should be washed while Shia *Ja'farites* are in favor of wiping over bare feet. There have also been efforts among *faqih*s (jurists) to reconcile washing and wiping; washing slightly; choosing the better one between the two; washing when not covered, wiping when covered; washing if there is dirt, wiping if it is clean; viewing at least wiping as *fard* (obligatory), washing as a *Sunna* (recommended) that includes the *fard* as a way to unify the two approaches have also been proposed.

According to widely accepted narrations, the prophet and his companions washed their feet when performing *wuḍūʾ* and once they put on their shoes having had *wuḍūʾ*, the next time they only wiped over the shoes without taking them off. In less commonly accepted narrations, which some hadith authorities regard as authentic, the Prophet is said to have wiped over his socks. In narration sources, it has been narrated that about fifteen *faqih* companions, among them 'Umar b. al-Khaṭṭāb, 'Alī b. Abī Ṭālib, 'Abdallāh Ibn Mas'ūd, 'Abdallāh b. 'Abbās, 'Abdallāh b. 'Umar, saw wiping over socks as appropriate. However, there are no narrations about the companions disapproving of wiping over socks. Among those who approved of wiping over socks are *tābi'ūn* (successors) *faqih*s like Sa'īd b. D̲jubayr, Sa'īd b. al-Musayyab, Ib-rāhīm al-Nakha'ī, 'Atā' b. Abī Rabāh, al-Ḥasan al-Baṣrī ve al-Ā'mash, and Mujtahid Imams like Zufar, Sufyan al-Thawri, al-Ḥasan b. Şālih, Ibn *al-Mubārak*, Abū Yūsuf, Muḥammad al-Shaybānī, Aḥmad b. Ḥanbal, Işhāq b. Rāhawayh. Considering their most prominent positions, we can say that Ḥanafis and Shafis allow wiping over socks that are thick and opaque, Hanbalis allow it over socks that cover the foot even if thin, while Mālikīs do not allow wiping over socks at all.

As far as it is understood from narrations from the Prophet's time, due to both climate conditions and weaving possibilities, socks were used only rarely. Also, footwear like shoes or slippers made of leather were very hard to find and narrations suggest that prayers were performed at houses and the masjids over soil base on either bare foot or with shoes. For these reasons, the issue of wiping over socks did not arise at the time and at later periods different opinions on the issue led to disagreements. When carpets were placed on the ground at later periods, performing the prayer with shoes was abandoned and a second layer of shoes (*khuff*) was placed inside the shoes as *khuff*. Since removing the shoes would invalidate *wuḍūʾ* performed over that shoe, those who wanted to avoid the difficulty of having to wash their feet

each time they needed *wuḍū'* have instead wiped over this second layer once they put them on after performing *wuḍū'*.

Ḥanafīs and Shāfi'īs, who tend to approach the issue of wiping over socks with hesitation and make this conditional on some strict rules, emphasize that the socks to be wiped over should be similar to shoes in terms of thickness, based on the idea that it is certain that the Prophet has wiped over shoes made of leather but his wiping over socks is weaker and that the qualities of those socks are not clear. Among the thickness criteria expressed for the socks are being waterproof, the ability to walk for at least a league with it, and its ability to hold on to feet without being tied at the wrists. Due to these criteria, which have been developed to protect the *wuḍū'* and whose boundaries are not well specified, especially among Ḥanafīs the idea that wiping over socks is not allowed has gained popularity. As opposed to this, in circles dominated by Ḥanbalīs opinions allowing wiping over any type of socks have been expressed.

At times when the Prophet had his shoes on and did not want to take off his shoes, he used to wipe over the shoes. The equivalent of this act today is to wipe over socks since prayer with shoes on is not common any more. While nowadays wiping over socks is an ease for everybody when performing *wuḍū'*, it is something that is especially needed under certain circumstances. Cold weather and the lack of drying possibilities for the feet leading catching cold and illness, socks that are put on when feet are wet leading to bad smell and fungus on feet, the hardship of elevating the feet high enough to the sink and of changing socks on one foot when there are no special *wuḍū'* places, the fact that at societies distant from Islamic culture it is seen against the etiquette to wash feet in the sink are among the reasons why this need arises. Because most of the time we are not in a position to determine the circumstances of our work and travels at modern times, it can be said that today this need is more than it was in the past.

Some scholars of today use a precautionary principle and argue that the Qur'an commands to wash the feet, and the only narration powerful enough to make an exception to this rule is about *masts* made of leather, and extending this to include socks would go against the precaution principle and some other principles of *uṣūl al-fiqh* (Islamic legal theory). However, some other scholars who use the ease in religion principle argue that the permission to wipe over *masts* also include wiping over socks and that they are of the same nature, that there are authentic narrations that show wiping over socks are allowed and that one can even talk of an *ijmā'* (consensus) among the companions on this issue, and that seeking additional qualities socks on which one is to wipe over, such as thickness, ability to walk with it, its ability to hold on to the feet, being waterproof, have no merit in the *sharī'a*.

Jamaledīn Qāsimī, who wrote a special research book on the topic, and scholars like Abū l-A'lā Mawḍūdī, Yūsuf al-Qaradāwī, 'Abd al-'Azīz b. Bāz, Ibn al Uthaymeen think that one can wipe over daily socks that do not show the skin beneath it, while scholars predominantly of the Ḥanafī opinion hold that one cannot wipe over the thin daily socks.

Keywords: Islamic Law, Prayer, Ablution, Wiping over socks, Leather socks.

Abdestte Çoraplar Üzerine Meshin Hükümü

Öz: Çorap üzerine mesh konusu abdestte mestler üzerine mesh konusunun bir parçasıdır. Abdestte ayakların yıkanması veya mesh edilmesi Kur'an ayetleri üzerinden yürütülen ve rivayetlerle desteklenen bir ihtilaf alanıdır. Abdest alırken ayağa giyilmiş ayakkabı, çorap gibi bir şey varsa bunları çıkartmadan üzerine mesh etmek ve mesh edilecek giyeceğin nitelikleri ise hadis rivayetlerine dayanan ihtilafı bir meseledir. Ca'feriyye abdest için ayakların çıplak olarak mesh edilmesi gerektiğini fakat mestler üzerine mesh edilemeyeceğini savunurken, Müslümanların büyük çoğunluğu ayakların yıkanmasını farz olduğunu ve abdestli giyilen mestler üzerine mesh edilebileceğini kabul etmiştir. Mest olarak ayakkabı, bot, çizme, potin gibi deriden yapılmış ayak giysilerini üzerine mesh edilebileceği hususunda ittifak edilmiş; pamuk, keten, yün, keçe gibi maddelerden yapılmış ve genellikle çorap ismiyle anılan ayak giysilerine

356 | İsmail Yalçın. Abdestte Çoraplar Üzerine Meshin Hükümü

mesh edilmesi konusunda ihtilaf edilmiştir. Bu sebeple dünya Müslümanlarının bir kısmı çoraplar üzerine mesh etmekte diğerleri etmemektedir. Her iki eğilimi destekleyen güncel fetvalar bulunmaktadır. Bununla beraber, bu konuya iki farklı içtihadı uymaktan öte anlamlar yükleyenler bulunmakta ve çorap üzerine mesh edenler sert kınamalara maruz kalabilmektedir. Fikhî mirasın tahliline dayanan bu araştırmayla tarafların delillerini toplu olarak ortaya koyarak değerlendirmek ve konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

Özet: Kuran-ı Kerim’de Mâide Suresi 6. ayet abdest almak için yüzün, dirseklere kadar kolların yıkanması, başın ise mesh edilmesi gerektiğini açıkça ifade etmiştir. Ancak abdestin dördüncü unsuru ayakların, yıkanması veya mesh edilmesi gerektiği konusunda görüş ayrılığı oluşmuştur. Arapça dil kuralları ve rivayetler her iki görüşü destekleyecek şekilde değerlendirilmiş, genel olarak Sünnî mezhepler ile Zeydiler ve Hariciler ayakların yıkanmasını; Şii Caferî mezhebi ise çıplak olarak ayakların mesh edilmesi gerektiğini savunmuştur. Fakihler arasında yıkama ve mesh etmeyi telif ederek, hafif yıkama; yıkama ve mesh etme arasında muhayyer olma; açıkken yıkama, kapalıyken mesh etme; pislik varsa yıkama, temiz ise mesh etme; asgari olarak mesh etmenin farz, yıkamanın farzı kapsayan bir sünnet olması gibi iki yaklaşımı birleştirmeye çalışan yorumlar da yapılmıştır.

Yaygın kabul gören rivayetler göre Hz. Peygamber ve ashâbı abdest alırken ayaklarını yıkamış ayrıca ayaklarını yıkayarak giydikleri ayakkabılarını yeniden abdest alırken çıkarmadan elleriyle üzerlerini silmekle yetinmişlerdir. Daha az kabul gören ve bazı hadis otoriteleri tarafından sahih kabul edilen rivayetlerde Hz. Peygamber’in çorapları üzerine de mesh ettiği bildirilmiştir. Rivayet kaynaklarında, içlerinde Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Mes’ûd, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer gibi fakih sahâbilerin bulunduğu on beş kadar sahâbînin çoraplar üzerine mesh edilmesini uygun gördüğü bildirilmiştir. Buna mukabil sahâbenin çorap üzerine meshi uygun görmediği yönünde bir haber nakledilmemiştir. Tabîîn fakihlerinden Sa’îd b. Cübeyr, Sa’îd b. el-Müseyyeb, İbrâhîm en-Nehâî, Atâ b. Ebû Rebâh, Hasan el-Basrî ve A’mes; Müçtehit İmamlardan Züfer, Süfyân es-Sevrî, Hasan b. Salih, İbnü’l-Mübârek, Ebû Yusuf, Muhammed eş-Şeybânî, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye çorap üzerine mesh edilmesini uygun görenler arasında sayılmıştır. Öne çıkan görüşleri itibarıyla Sünnî mezheplerden Hanefilerin ve Şafiilerin kalın ve içini göstermeyen çoraplara, Hanbelilerin ince de olsa ayakları kapatan çoraplara mesh etmeyi uygun gördükleri fakat Malikilerin çorap üzerin meshi kabul etmedikleri söylenebilir.

Hz. Peygamber dönemiyle ilgili aktarılan bilgilerden anlaşıldığına göre o dönemin Hicaz bölgesinde çorap hem iklim şartları hem de dokuma imkânları sebebiyle çok az kullanılmaktadır. Terlik ve ayakkabı gibi deriden yapılan ayak giysilerinin ise zorlukla temin edildiği, evlerde ve mescitte toprak zemin üzerinde çıplak ayaklarla veya ayakkabılarla namazların kılındığı rivayetlerde görülmektedir. Sayılan gerekçelerde o dönemde çorap üzerine mesh konusu ön plana çıkmamış, sonraki dönemlerde ise farklı bakış açıları geliştirilerek konu üzerinde görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Sonraki dönemlerde mescitlere halı serilmesi ile birlikte ayakkabı ile namaz kılınması terk edilmiş veya ayakkabı içine mest olarak ikinci bir ayakkabı (khuff) geliştirilmiştir. Ayakkabı üzerinden mesh edilerek alınan abdest ayakkabı çıkarıldığında bozulacağı için abdest alırken her seferinde ayakların yıkanması zorluğundan kaçınmak isteyenler ayaklarını yıkayarak abdest aldıktan sonra diğer abdestlerini bunların üzerine mesh ederek almışlardır.

Çorap üzerine mesh edilmesi konusuna tereddütle yaklaşan ve bunu birtakım sıkı şartlara bağlamaya meyli eden Hanefiler ve Şafiiler Hz. Peygamberin deriden mamul ayakkabılar üzerine mesh ettiğinin kesin, çorap üzerine mesh ettiğinin ise zayıf olması ve bu çorabın niteliklerinin açık olmaması noktasından hareket etmişler ve mesh edilebilecek çorabın ayakkabıya benzer şekilde kalın olması gerektiğini vurgulamışlardır. Çorapların kalınlıklarını açıklamak için geliştirilen şartlarda ise, çorabın içine su geçirmemesi, üzerinde en az bir fersah yürünebilmesi, ayak bileklerine bağlama ihtiyacı olmadan kendiliklerinden ayaklar üzerinde tutuna-

bilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Abdesti koruması için geliştirilen fakat sınırları tam anlaşıl-mayan bu şartlar sebebiyle özellikle Hanefi çevrelerde çorap üzerine meshin caiz olmadığı kanaati yaygınlaşmıştır. Buna mukabil Hanbeli mezhebinin etkili olduğu çevrelerde her türlü çorap üzerine meshi caiz gören genişlikte görüşler ifade edilmiştir.

Hz. Peygamber'in ayağında ayakkabı olduğunda onu çıkarma ve yıkama zahmetine girmeden ayakkabıları üzerine mesh etmesi uygulamasının karşılığı, günümüzde ayakkabılarla namaz kılma yaygın olmadığı için, çorap üzerine mesh edilmesidir. Günümüz şartlarında çorap üze-rine mesh etmek abdest alınışında herkes için bir kolaylık sağlamakla birlikte bazı şartlarda daha fazla ihtiyaç duyulan bir husustur. Havanın soğuk olması ve ayakları kurulumla imkân-ının olmaması sebebiyle ayakların üşümesi ve hastalığa zemin hazırlaması, ıslak ayağa giyilen çorapların ayakların kokmasına ve ayaklarda mantar oluşumuna sebep olabilmesi, abdest için özel lavaboların bulunmadığı yerlerde yüksek lavabolara ayakları kaldırmanın ve tek ayak üzerinde çorapları çıkarmanın ve giymenin zorluğu, İslam kültüründen uzak toplumlarda lavaboda ayak yıkamanın görgü kurallarına aykırı sayılması bu ihtiyacı doğuran sebepler arasında sayılabilir. Çoğu zaman şartlarını kendimiz belirleyemediğimiz modern çalışma ve seyahat şartları sebebiyle çorap üzerine mesh edilmesi ihtiyacı günümüzde eskiye göre daha fazladır denilebilir.

Günümüz âlimlerinden bir kısmı ibadetlerde ihtiyat ilkesini esas alarak Kur'an'da ayakların yıkanmasının emredildiğini, bu emre istisna getirebilecek güçte bir haberin sadece deriden mestler üzerine mesh edilebileceği hakkında bulunduğunu, bunun çorapları da kapsayacak şekilde genişletilmesinin ihtiyat ilkesine ve diğer bazı usul kurallarına aykırı olduğunu savunmaktadır. Buna mukabil dinde kolaylık ilkesini öne çıkaran diğer bir gurup âlim ise mestler üzerine mesh etme ruhsatının çoraplar üzerine meshi içerdiğini ve aynı mahiyette olduğunu, çorap üzerine meshin caiz olduğunu gösteren sahih haberlerin bulunduğunu, hatta bu konuda sahabenin icmaından bahsedilebileceğini, mesh edilecek çorapla ilgili, kalınlık, yürünebilme, bağlamadan ayağa tutunabilme, içine su geçirmeme gibi ilave şartlar koşmanın şer'î bir dayanağının olmadığını savunmaktadırlar.

Bu çerçevede özel bir araştırma kitabı yayınlayan Cemaleddin Kasımi ile Mevdûdî, Kardâvi, Bin Baz, İbn Useymin gibi âlimler ayak derisini göstermeyen günlük çoraplar üzerine mesh edilebileceği; buna mukabil ağırlıkla Hanefi görüşü savunan âlimler günlük giyilen ince çoraplar üzerine mesh edilemeyeceği kanaatindedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Namaz, Abdest, Çorap üzerine mesh, Mest.

GİRİŞ

Mâide sûresi 6. ayette abdestte temizlenmesi gereken dört uzuv; yüz, eller, baş ve ayaklar olarak sıralanmış, yüz ve eller yıkama emrine, baş ise mesh etme emrine açıkça bağ-lanmış, baştan hemen sonra, başa atfen ayakların zikredilmesi ayakların da başla birlikte mesh edilmesi veya kollar gibi yıkaması hususunda ihtilafa sebep olmuştur. Bu anlam ihtila-fının odağındaki "ercül" kelimesinin nasb ve cer okunuşu mütevatir kıraat olarak nakledil-miştir.¹ Bu kıraatlerden hangisinin daha güçlü olduğunu ispat sadedinde müfessirler hem Arap dilinden hem de sahabe ve tabiin görüşlerinden her iki yaklaşımı destekleyen deliller zikretmişlerdir. Ayetin yorumunda hareketin etkisini yok edecek şekilde fethayı mahalle at-federek meshi savunanlar ve kesrayı civara hamlederek yıkamayı savunanlar olmuştur.² Fa-

¹ Kıraat İmamlarından İbn Kesir, Ebû Amr, Hamza ve Asım'ın râvisi Ebû Bekir Şu'be, cer okumuş; Nâfî, İbn Amir, Asım'ın râvisi Hafs, Kisâi ve Ya'küb nasb okumuştur. Bk. Remzi Kaya, "Kıraat Açısından Abdest Ayeti", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/5 (1993): 258-259.

² Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *Ahkâm'u'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, 1405), 5: 3: 349-353; Fahrettin Râzî, *Mefâtilu'l-gayb*, 3. Baskı (Beyrut: Dâru İhya'it-Turâsî'l-Arabî, 1420), 11:

358 | İsmail Yalçın. Abdestte Çoraplar Üzerine Meshin Hükümü

kihler arasında yıkama ve mesh etmeyi telif ederek, hafif yıkama; yıkama ve mesh etme arasında muhayyer olma; açıkken yıkama, kapalıyken mesh etme; pislik varsa yıkama, temiz ise mesh etme; asgari olarak mesh etmenin farz, yıkamanın farzı kapsayan bir sünnet olması gibi iki yaklaşımı birleştirmeye çalışan yorumlar yapılmıştır. Netice itibariyle Caferi mezhebi dışındaki mezhepler yıkamanın farz olduğu hususunda ittifak etmiştir.³

Hız Peygamber dönemi ayak giysileri hakkında bilgiler içeren rivayetlere bakıldığında o dönem Hicaz bölgesi için ayakkabının lüks sayıldığı, insanların bir kısmının yalın ayak gezdiği, ayakları kum ve taşların sıcaklığından ve sertliğinden koruyabilmek için genellikle *naʿl* denilen kısa ve açık bir ayakkabının giyildiği ifade edilebilir.⁴ Nitekim Cabir b. Abdullah'ın (ö. 78/697) aktardığı bir rivayete göre Hz. Peygamber bir gazvede "ayakkabıları (*niʿâl*) çoğaltın, çünkü ayakkabı giyen binitli sayılır" buyurmuştur.⁵ İklim genellikle sıcak olmasına rağmen ayağı bileklere kadar örten *huff* (*حُفّ*) isimli hafif bir ayakkabı da giyilmiştir. Huffun *naʿl* denilen terlik benzeri ayakkabıya göre daha kapalı olup ayakları bileklere kadar örttüğü, Hz. Peygamber'in ihramlıya yasak olan kıyafetleri sayarken *naʿl* (*نعل*) bulamayan bilek kısmını keşip kısaltarak *huff* giysin buyurmasından anlaşılmaktadır.⁶ Hz. Peygamber dâhil birçok sahâbînin çoraplarına mesh ettiğine dair rivayetler, çorap isimli bir ayak giysisinin de giyildiğini göstermektedir. Fakat ileride nakledeceğimiz bilgiler iklim şartları ve dokuma imkânları sebebiyle Hicaz toplumunda çorabın çok yaygın bilinmediğini düşündürmektedir. Çorapla ilgili rivayetlerde, o gün giyilen çorapların nitelikleri konusunda bir bilgi verilmemiştir.

Diğer yandan Hz. Peygamber döneminde, evlerin ve Mescid-i Nebî'nin zemini toprak olduğu için namaz kılarırken ayakkabılar çıkarılmamıştır.⁷ Hz. Peygamber'in namaz kıldırırken Cebrail'in ayakkabısında pislik olduğunu haber vermesiyle ayakkabılarını çıkarmasını⁸ ve bir bedevinin Mescide bevl etmesi üzerine oraya bir kova su dökmesini anlatan rivayetler⁹ ile Hz. Peygamber'in ayakkabıları ile namaz kıldığını ve hatta Yahudilere muhalefet için ayakkabılarla namaz kılınmasını tavsiye ettiğini bildiren rivayetler¹⁰ bu duruma işaret etmektedir. Hz. Ömer, Mescid-i Nebî'nin zeminini taşla kaplatarak ilk saflara keçe döşetmiştir fakat zeminin ne zaman halı ile kaplandığı tam olarak bilinmemektedir.¹¹

305-306.; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Cami' li-Ahkâmi'l-Kur'an (Tefsiru'l-Kurtubi)* (Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Misriyye, 1964), 6: 91-98.

³ Bk. Mücteba Uğur, "Kur'an-ı Kerim ve Sünnete göre Abdestte Ayakların Yıkınması", *İslami Araştırmalar* 3/2 (1989): 16-28; Süleyman Ateş, "Kur'an ve Sünnetin Işığında Abdestte Ayakları Meshetme veya Yıkamanın Hükümü", *İslami Araştırmalar* 3/4 (1989): 188-193; Remzi Kaya, "Kıraat Açısından Abdest Ayeti", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1993): 255-266; Abdülmecit Okcu, "Taberî Tefsirinde Abdest Ayetinin Yorumu ve Taberî'nin Konuyla İlgili Görüşleri Üzerine Bazı Mülâhazalar", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2003): 219-248; Mustafa Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şia Polemikleri*, 3. Baskı (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 303-327; Ayşe Ulya Özek, *Ayağa Mesh Meselesi* (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2016), 183-195.

⁴ Hz. Peygamber dönem ayak giysileri hakkında bk. Muhittin Uysal, *Peygamber Günlerinde Giyim Kuşam ve Süslenme* (Konya: Yediveren, 2004), 115-121.; Türkçe'de nâlin ve nalın şeklinde söylenmekte ve anlam daralmasıyla takunya manasında kullanılmaktadır. bk. www.tdk.gov.tr

⁵ Müslim, "Libas", 66; Ebû Dâvûd, "Libas", 41. Bu rivayette ayakkabı, giyen kişinin yürüyüşünü kolaylaştırması, yorgunluğunu azaltması ve yerin sertliğine karşı ayakları korumasıyla binite benzetilmiştir. (Bk. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref Nebevî, *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. Haccâc*, 2. Bs (Beyrut: Dâru't-Turâsî'l-Arabî, 1392/1972), 14: 73).

⁶ Bk. Buhari, "Libâs", 13.

⁷ Bk. Nebi Bozkurt, "Ev", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 27 Temmuz 2018, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ev#1>; Mustafa Sabri Küçükaşçı - Nebi Bozkurt, "Mescid-i Nebevî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 13 Şubat 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mescid-i-nebevi>.

⁸ Ebû Dâvûd, "Salât", 88.

⁹ Buhari, "Vudû", 57-58; Müslim, "Tahâre", 99.

¹⁰ Buhari, "Salât", 24; Ebû Dâvûd, "Salât", 88.

¹¹ Bk. Küçükaşçı - Bozkurt, "Mescid-i Nebevî"; Nebi Bozkurt, "Seccade", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 17 Şubat 2019, *İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/seccade>.

Mescitlere halı serilince ayakkabı ile mescide girilmesi ortadan kalkmış olmalıdır ki zamanla fıkıh kitaplarında *huff* kelimesi mesh için belli şartları taşıyan ve ayakkabı ile girilmeyen mescitlere girerken çıkarılması gerekmeyen iç ayakkabısı anlamı kazanmıştır. Hz. Peygamber ve ashabının takunya-terlik gibi ayağı daha az kapatan *na'l* veya çizme-potin gibi ayağı daha çok kapatan *mük / curmük* (جرموق/موق) isimli ayakkabılar üzerine ve çorap (جورب) üzerine mesh ettiklerine dair rivayetler bulunmaktadır. Ancak temel hadis ve fıkıh kitaplarında ayaklara mesh konusu, rivayetlerdeki ağırlık noktasına paralel olarak “el-mesh ale'l-huffeyn” (mestler üzerine mesh) başlığı ile temayüz etmiştir.

Hz. Peygamber’in yaşadığı iklim şartları ve o dönemdeki giyim kuşam imkânları sebebiyle hadis rivayetlerinde “çoraplar üzerine mesh” konusu olumlu veya olumsuz yönleriyle ön plana çıkmamıştır. Mekân kullanımı göz önüne alındığında o gün evde, mescitte veya dışarıda ayağa bir şey giyilmişse bu ayakkabı cinsinden bir şey olmuştur. Ayakta çorap olsa bile, çorapla, toprak, kaya ve kum zeminde yürümek zor olacağı için yine üzerinde bir ayakkabı olması gerekecektir. Bu durumda ayak giysisine mesh edilecekse bu giysi tabii olarak ayakkabı olmaktadır. Bununla birlikte aşağıda işaret edilecek rivayetler çorap üzerine mesh konusunun az da olsa Hz. Peygamber döneminde fakat daha ziyade sahabe döneminde gündeme geldiğini göstermektedir.

Detayları aşağıda geleceği üzere abdestte ayaklar konusunda dört Sünni mezhebin ortak görüşü, abdest için ayakların yıkanması ve yıkanmış ayağa giyilen mestler üzerine mesh edilebilmesidir. Bu görüşün karşısındaki Caferi mezhebine göre abdest için çıplak ayak üzerine mesh edilir fakat mestler üzerine mesh edilmez. Mestler üzerine mesh edilebileceğini kabul edenlere göre bu mestin özellikleri ve mesh edilebilme şartları ihtilaflıdır. Özellikle çorapların mest sayılıp sayılmayacağı ve sayılırsa çorapta da bazı ilave şartların aranıp aranmayacağı üzerinde görüş ayrılıkları vardır. Günümüzde çoğunluğu Arap dünyasından birçok âlimin günlük çoraplara mesh edilebileceği fetvası sebebiyle Türkiye dışında Avrupa, Amerika ve Ortadoğu Müslümanları arasında çoraba mesh yaygın olarak gözlenmektedir.

Çorap üzerine meshi bir ihtiyaç olarak gösterebilecek nedenler günümüzde varlığını devam ettirmektedir. Soğuk havada ayaklar yıkanır ve kurulama imkânı bulunmazsa üşüyüp hastalanmaya zemin hazırlar. Islak giyilen çorapların ayakların kokmasına ve ayaklarda mantar oluşumuna zemin hazırlaması mümkündür. Abdest için özel lavaboların bulunmadığı yerlerde yüksek lavabolara ayakları kaldırmak, tek ayak üzerinde çorapları çıkarmak ve giymek birçok kişi için meşakkattir. İslam kültürüne uzak bazı toplumlarda ortak kullanım alanlarında lavaboda ayak yıkamak görgü kurallarına aykırı görüldüğü için yasaklanmaktadır.

Çoraba mesh konusu fıkıh kitaplarında taharet bölümünün abdest başlığı altında veya müstakil olarak “mestler üzerine mesh” başlığının içinde veya ekinde yer almaktadır. Hanefi âlimlerinden mestler üzerine mesh veya çoraplar üzerine mesh konusunda müstakil risaleler yazanlar bulunmaktadır.¹² Çorap üzerine mesh konusunda kapsamlı bir araştırma Cemâleddin Kâsımî tarafından yayınlanmıştır. Bu çalışmada deliller geniş olarak değerlendirilmiş fakat mezhep fukahasının görüşleri yeterince analiz edilmemiştir.¹³ Türkiye’de hadis alanı akademisyenlerinden Musa Bağcı ve Mazhar Tunç konu ile ilgili müstakil birer araştırma yayınlamışlardır. Musa Bağcı’nın “Sarık ve Çorap Üzerine Mesh Problemi” isimli çalışmasında hadisler senetleriyle birlikte sıralanarak ardından mezhep görüşleri aktarılmış ve ulaşılan fıkhi

¹² Salim Özer, *İbn Kemal’in İslam Hukuku Alanındaki Yazma Risaleleri* (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991); Cemal Kalkan, “Şeyhulislâm Ebussuud Efendi’nin Risâle fi’l-Mesh-i ale’l-Huffeyn’i Adlı Eserinin Tahkikli Neşri”, *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (NKUIFD)* 3/2 (2017): 143-194; Abd Ali salih Şa’bânî, “Risale keşfü’r-reyn an beyâni’l-mesh ala’l-cevrabeyn (Tahtâvî)”, *Mecelletü’l-Dirâsâtü’t-Târihiyye ve’l-Hadariyye* 6/18 (2018): 285-314.

¹³ Muhammed Cemâleddin Kâsımî, *el-Mesh ala’l-cevrabeyn ve’n-na’leyn*, thk. Nâsirüddin el-Elbânî (Beyrut: Mektebetü’l-İslâmî, ts.).

360 | İsmail Yalçın, Abdestte Çoraplar Üzerine Meshin Hükümü

sonuç zikredilmiştir.¹⁴ Mazhar Tunç'un "Çorap Üzerine Mesh Hadislerine Dair Bir Değerlendirme" başlıklı çalışmasında ise hadislerin senet ve metin tenkidi açısından sıhhat değerlendirilmesi yapılmış ve önceki çalışmadan daha geniş olarak fikhî nakiller yapılmıştır.¹⁵ Nihat Dalgın ve Soner Duman güncel fikhî problemleri ele aldıkları kitaplarında çorap üzerine mesh konusunu değerlendirmişlerdir.¹⁶

Araştırmamızda çıplak ayak üzerine mesh konusu dışarıda tutularak çorap üzerine mesh konusu fikhî tahliller açısından ele alınacak ve değerlendirilecektir. Yukarıda zikrettiğimiz Kâsmî, Bağcı ve Tunç tarafından yapılan çalışmalarda, konunun rivayet tahlili boyutuna ağırlık verildiği fakat yeterli derecede fikhî tahliller yapılmadığı kanaatine varılmıştır. Bu sebeple araştırmamızda rivayetlerin hadis ilmi yönünden tenkidi hususunda ilgili çalışmalara atıfta bulunulmakla yetinilecektir. Konunun bölümlerinin bütünlük içinde değerlendirilebilmesi için konu "deliller", "görüşler", "tahliller" ve "sonuç" başlıkları altında tasnif edilecek ve sunulacaktır.

1. DELİLLER

Abdest alırken ayağa giyilen şeyler üzerine mesh ederek abdest alabilme imkânı ve ruhsatı bazılarında göre ayetin delaletinden anlaşılabilir, ancak daha yaygın kabule göre Hz. Peygamber'in sünnetine dayanmaktadır. Abdest alırken ayağa mesh etme ile ilgili rivayetlerin çoğunda ayakkabı cinsinden giyecekler üzerine mesh edildiği haber verilmiştir. Birçok tarikte Muğîre b. Şu'be'den (ö. 50/670) nakledilen bir rivayete göre Hz. Peygamber hacetini giderdikten sonra abdest almış ve mestleri (خَفِين) üzerine mesh etmiştir. Rivayetlerin bazı tariklerinde ilk râvi Hz. Peygamber'in mesh etmesini tereddütle karşılamış, bunun üzerine Hz. Peygamber, mestlerini ayakları temiz (abdestli) olarak giydiğini açıklamış ve râvinin tereddüdünü gidermiştir.¹⁷ Ayrıca Abdullah b. Ömer (ö. 73/692) yoluyla Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan (ö. 55/675); Cafer b. Amr yoluyla babasından; Hemmâm (ö. 132/750) yoluyla Cerîr'den (ö. 51/671); Huzeyfe'den (ö. 36/656), Bilal b. Rebâh'tan (ö. 20/641), Ali'den (ö. 40/661), İbn Ömer'den, Enes b. Mâlik'ten (ö. 93/711-12) mestler üzerine mesh edilebileceğine dair rivayetler aktarılmıştır.¹⁸

Çoraplar üzerine mesh edilmesiyle ilgili rivayetler mestler üzerine mesh edilmesiyle ilgili rivayetlere göre daha az sayıdadır. Muğîre b. Şu'be'den¹⁹ ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den (ö. 42/662-63)²⁰ nakledilen rivayetler "Hz. Peygamber abdest aldı, çorapları ve nalınları üzerine mesh etti" şeklinde aynı lafızla aktarılmıştır. Bilal'den gelen rivayet ise "Hz. Peygamber mestleri (خَفِين) ve çorapları üzerine mesh ederdi" şeklindedir.²¹ Ayrıca Sevbân'dan (ö. 54/674)

¹⁴ Musa Bağcı, "Sarık ve Çorap Üzerine Mesh Problemi", *Namazların Birleştirilmesi*, ed. M. Hayri Kırbasoğlu, 3. Baskı (Ankara: İlahiyât, 2004).

¹⁵ Mazhar Tunç, "Çorap Üzerine Mesh Hadislerine Dair Bir Değerlendirme", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/8-9 (15 Aralık 2018): 22-49.

¹⁶ Nihat Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015); Soner Duman, *Günümüz Fıkıh Problemleri* (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2018).

¹⁷ Buhârî, "Vudû", 35; Müslim, "Tahâre", 75; Ebû Dâvûd, "Tahâre", 59; Nesâî, "Tahâre", 100; Muvatta', "Tahâre", 41.

¹⁸ Buhârî, "Vudû", 48; Müslim, "Tahâre", 72-73; Ebû Dâvûd, "Tahâre", 59; Nesâî, "Tahâre", 100; Muvatta', "Tahâre", 42-44.

¹⁹ Ebû Dâvûd, "Tahâre", 59; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 30: 144; Tirmizî, "Tahâre", 74; Nesâî, "Tahâre", 86; İbn Mâce, "Tahâre", 88; Ebû Bekr Muhammed b. İshâk İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, 3. Baskı (el-Mektebetü'l-İslâmî, 1424/2003), 1: 135; Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân, *el-Müsnedü's-sahîh*, thk. Şuayb el-Arnaûd, 2. Baskı (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993), 4: 167.

²⁰ İbn Mâce, "Tahâre", 88. «تَوَضَّأَ وَمَسَحَ عَلَى الْجُورَيْنِ وَالتَّغْلِينَ»

²¹ Süleyman b. Ahmed Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*; thk. Hamdi b. Abdülmecid Selefî, 2. Baskı (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994), 1: 350. «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَمْسَحُ عَلَى الْخَفَيْنِ وَالْجُورَيْنِ»

gelen bir rivayete göre bir sefer dönüşü ashop soğuktan şikâyet etmiş ve Hz. Peygamber onlara, sarıklarına ve ayaklarını ısıtmak için giydikleri şeylere mesh etmelerini emretmiştir.²² Bu rivayetteki ayak ısıtıcıları olarak tercüme ettiğimiz (تساختين) kelimesi ısınma ilgisiyle genellikle çoraplar olarak anlaşılabilir ise de bağlam bütünlüğü içinde ayağa giyilen şeylerin hepsini ihtiva edebilecek niteliktedir.

Çorap üzerine mesh rivayetleri mestler üzerine mesh rivayetleri kadar meşhur değildir. Hz. Peygamber'in çorapları üzerine mesh ettiğini haber veren Mugîre hadisi muhakkikler tarafından genellikle sahih bulunmuş fakat Mugîre'den birçok tarikle nakledilen mestler üzerine mesh rivayetleri karşısında râvi Ebû Kays'ın tek kalması zaaf sayılmıştır.²³ Aynı mealdeki Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve Bilal hadislerinin senetlerinde kusurlar zikredilmiş, Sevbân hadisi ise sahih olmakla birlikte çoraba meshe delaleti kat'î bulunmamıştır.²⁴ Ancak rivayetlerin birbirini takviye etmesi ve birçok sahâbînin uygulaması ve sözleriyle desteklenmesi sebebiyle bir bütün halinde sünnetten bir asla işaret ettiği kabul edilmiştir.

Rivayet kaynaklarında sahabeden Hz. Ömer (ö. 23/644), Hz. Ali, Bilâl, İbn Mes'ûd (ö. 32/652), İbn Abbas (ö. 68/687), İbn Ömer, Enes b. Mâlik, Berâ B. Âzib (ö. 71/690), Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657), Sa'd b. Ebû Vakkâs, Ebû Ümâme (ö. 86/705), Sehl b. Sa'd (ö. 91/712), Amr b. Hureys (ö. 85/704), Ebû Mes'ûd Ukbe b. Amr (ö. 42/662), Dahhâk (ö. 64/684) gibi isimlerin çorapları üzerine mesh ettikleri ve/veya mesh edilmesini uygun gördükleri yönünde ayrı ayrı senetlerle rivayetler nakledilmiştir.²⁵ Buna mukabil sahabenin çorap üzerine meshi uygun görmediği yönünde bir haber nakledilmemiştir. Sa'îd b. Cübeyr (ö. 94/713), Sa'îd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713), İbrâhim en-Nehaî (ö. 96/714), Atâ b. Ebû Rebâh (ö. 114/732), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve A'meş (ö. 148/765) gibi fakih tâbiîlerin çorap üzerine mesh ettikleri veya çorap üzerine mesh etmekle mestler üzerine mesh etmek arasında bir fark görmedikleri; Züfer (ö. 158/775), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Hasan b. Salih (ö. 168/784-85), İbnü'l-Mübârek (ö. 181/797), Ebû Yusuf (ö. 182/798), Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/805), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), İshak b. Râhûye (ö. 238/853), gibi müçtehitlerin de çoraba meshe cevaz verdikleri zikredilmiştir.²⁶

2. GÖRÜŞLER

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi İslam'ın ilk yıllarında herkesin giyebildiği muntazam ayak giysilerinin olmaması, iklim sebebiyle çoraba az ihtiyaç duyulması, camilerde sergi olmadığı gibi evlerde de az miktarda sergi bulunması sebebiyle çorap üzerine mesh konusu ön plana çıkmamıştır. Sonraki yıllarda İslam'ın yayılmasıyla birlikte çorap üzerine mesh konusu daha fazla gündeme gelmiş ve şer'î deliller ışığında, bölgesel örf ve ihtiyaçlar da dikkate alınarak hükmü üzerinde görüşler beyan edilmiştir. Mezhepler öncesi döneme ait görüşler deliller bölümünde arz edilmiştir. Mezhepler sonrasındaki görüşler ise mezhep sistematığı içinde değişmelere ve gelişmelere dikkat çekilerek bu bölümde sunulacaktır. Ayrıca dört mezhep sistematığı içine girmediği düşünülen görüşlere "diğer" başlığı altında işaret edilecektir. Görüşlerin tahlil ve tenkidi ise bir sonraki bölümde yapılacaktır.

²² Ebû Dâvûd, "Tahâre", 55; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 37: 66. (عَنْ نُؤْيَانَ قَالَ: " بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) " سَرِيَّةً فَأَصَابَهُمُ الْبُرْدُ، فَلَمَّا قَدِمُوا عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَكَرُوا إِلَيْهِ مَا أَصَابَهُمْ مِنَ الْبُرْدِ فَأَمَرَ هُمْ أَنْ يَمْسَحُوا عَلَى الْعَصَائِبِ وَالنَّسَاجِينِ "

²³ Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 30: 144-148.

²⁴ Hadis tenkidi değerlendirmeleri için bk. Tunç, "Çorap Üzerine Mesh", 26-37.

²⁵ Ebû Dâvûd, "Tahâre", 59; Abdürrezzak es-San'ânî, *el-Musannef* (Hind: el-Meclisu'l-İlmî, 1403/1982), 1: 199-201.; Abdürrezzak es-San'ânî, *el-Musannef*, 1: 199-201.; Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr* (Riyad: Mektebetü'r-Reşid, 1409/1988), 1: 171-173.

²⁶ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1: 171-173; Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhim en-Nisâbü'rî İbnü'l-Münzir, *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icma' ve'l-ihtilaf*, ed. Ebû Hammad Sagir Ahmed b. Muhammed Hanif (Riyad: Dâru Taybe, 1405/1985), 1: 462-463.

2.1. Hanefî Mezhebi

Hanefî mezhebinin çorap üzerine mesh konusundaki görüşünün ilk izine Şeybânî'nin "el-Asl" isimli eserindeki rastlanmaktadır. Onun ifadesine göre Ebû Hanîfe (ö. 150/767) çorap üzerine mesh edilmesini yeterli görmemiş, Ebû Yusuf ve Muhammed ise içini göstermeyecek kadar kalın çorap üzerine mesh edilmesini yeterli görmüştür.²⁷ Onun mesh edilebilecek çorabın niteliğiyle ilgili şart koştuğu "kalın olma" ve "içini göstermeme"²⁸ mana ve maksatları bakımından aşağıda örneklerini zikredeceğimiz farklı yorumlara sebep olmuştur. Çorabın abdest mahallini ayak derisi görünmeyecek şekilde kapatması, yürümeye elverişli olması hatta kendisiyle en az bir fersah yürünebilmesi, ayak üzerinde durabilmesi ve yürürken düşüp açılmaması, içine su geçirmemesi bu yorumlar arasındadır. Zamanla gelişen bu yorumlar fıkıh kitaplarında üzerine mesh edilmesi caiz olan çorabın şartlarını oluşturmuştur.

Tahâvî (ö. 321/933) Ebû Hanîfe'nin sadece deri ile kaplanmış çoraba, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in ise kalın çoraba mesh edilmesine cevaz verdiğini ifade etmiştir. Tahâvî'nin ifadesini şerh eden Cessâs (370/981) Ebû Hanîfe'nin yaklaşımını tercih eden usulî bir açıklama geliştirmiştir. Ona göre Ebû Hanîfe'nin sadece deri ile kaplanmış çoraba mesh etmeye izin vermesi, mestlerle yürünebildiği gibi onlarla da yürünebilmesi sebebiyledir. Abdestte asıl olan ayakları yıkamaktır ve ayetin muradı da budur. Mütevâtir bir haber olmadıkça yıkama yerine bedel getirilemez. Mestlere mesh edilmesiyle ilgili haberler mütevâtir hükümündeyken çorap konusundaki rivayetler haberi vahittir ve zayıftır. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in mesh ettiği bildirilen çorapların deri ile kaplanmış olma ihtimali vardır.²⁹

Hanefî mezhebinin temel metinlerinin ilki sayılan Kudûrî'nin (ö. 428/1037) Muhtasar adlı eserinde, Ebû Hanîfe'ye göre altı pençelenmiş veya deri ile kaplanmış olmadıkça çoraba meshin caiz olmadığı; İmâmeyn'e göre ise kalın ve su geçirmeyen çoraba mesh etmenin caiz olduğu ifade edilmekle yetinilmiştir.³⁰ Fakat aynı müellifin Tecrid adlı eserinde, daha önce Cessâs'da görülen tarzda, Ebû Hanîfe'nin görüşünü destekleyen açıklamalara yer verilmiş ve Arapların yalın çorabı bilmedikleri, Hz. Peygamber'in mesh ettiği bildirilen çorapların deriden mamul veya deri ile kaplı olabileceği, çorapla yürümenin mutad olmadığı ve sürdürülemeyeceği, giyilmesi yaygın olmadığı için çıkarma meşakkati hususunda çorabın mestlere kıyas edilemeyeceği ifade edilmiştir.³¹

Serahsî'nin (ö. 483/1090) konuyla ilgili açıklamaları şöyle özetlenebilir. Ebû Hanîfe sadece altı pençelenmiş kalın çoraba Ebû Yusuf ve Muhammed ise kalın çoraba mesh edilebileceği görüşündedir. Ebû Hanîfe'nin de ahir ömründe çoraplarına mesh ederek "men ettiğim şeyi kendim yaptım" demesi onun diğer iki imamın görüşüne döndüğüne delil sayılmıştır. Ebû

²⁷ Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, *el-Asl*, thk. Muhammed Boynukalın (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012), 1: 72. Muhakkik dipnotta çorabın kalın olmasını, sık dokunmuş olması ve altını göstermemesi olarak açıklamıştır.

²⁸ Tahkikli metinde tercih edilen لا يَشْفَانُ , kelimesi diğer mahtut nüshalarda لا يَشْفَانُ ve لا يَشْفَانُ olarak kaydedilmiştir. (Bk. Şeybânî, *el-Asl*, 1: 72,13 nolu dipnot.) لا يَشْفَانُ : ince veya şeffaflığı sebebiyle içini göstermemesi; لا يَشْفَانُ : yarık olmaması, sonraki eserlerde kullanılmamıştır; لا يَشْفَانُ : suyu içine çekmemesi veya altına su geçirmemesi. (Bk. Lisanü'l-Arab, شَفَقٌ شَفَقٌ شَفَقٌ maddeleri.) Doğru kelimenin لا يَشْفَانُ değil لا يَشْفَانُ olduğunu Haddâd ve Aynî vurgulamıştır. (Bk. Ebûbekir b. Ali b. Muhammed Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire* (Kahire: Matbaatü'l-Hayriyye, 1322/1904), 1: 28; Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/2000), 1: 608.)

²⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, thk. Saîd Bekdaş (Beyrut - Medine: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye - Dâru's-Sirâc, 1431/2010), 1: 455-457.

³⁰ Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Kudûrî, *el-Muhtasar*, thk. Kamil Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997), 17-18. Bu eserde çorabın niteliği için "لا يَشْفَانُ الماء" kullanılarak el-Asl'da kullanılan içini göstermeyen niteliği, içine su geçirmeyen şartına dönüşmüştür. Ancak sonraki eserlerde bu şartın kalınlığı vurgulamak için ifade edildiği açıklanmıştır. (Abdulganî b. Tâlib Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb* (Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 1: 38.)

³¹ Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Kudûrî, *et-Tecrid li'l-Kudûrî*, 2. Baskı (Kahire: Dâru's-Selâm, 1427/2006), 1: 326-327.

Hanîfe'nin görüşünün gerekçesi pençelenmemiş çorapla yürünememesi, İmâmeyn'in görüşünün delili Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den nakledilen Hz. Peygamber'in çorap üzerine mesh ettiğine dair rivayet ve Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali ve Enes'in çorapları üzerine mesh ettiklerine dair haberlerdir. Ebû Hanîfe'nin bu rivayetler hakkındaki yorumu çorapların pençeli veya deri ile kaplanmış olması, diğer imamların kalın çorapla kastettikleriyse çorapların bağlamadan ayak üzerinde durabilmesi, bacağa tutunabilmesidir. Mezhebin sahih görüşü Türk keçesinden mamul çoraba mesh edilebileceğidir.³²

Semerkindî (ö. 539/1144), Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'in görüşünü yorumsuz nakletmiş fakat İmam Muhammed'in kalın çorabın niteliği ile ilgili kullandığı (لايشقان) kelimesini Kudûrî gibi çorabın içine su geçirmemesi olarak değil, altını gösterecek kadar ince olmaması şeklinde yorumlamıştır.³³ Kâsânî (ö. 587/1191), Kudûrî'nin yorumunu tersinden kullanarak mesh edilmesi caiz olmayan çorabı, suyu içine geçiren ince çorap olarak tanımlamış ve İmâmeyn'in delili olarak Mugîre b. Şu'be rivayetini zikretmiştir.³⁴ Kâsânî çıkarma zorluğu bakımından çorapların mestlere katılabileceğini kabul etmiş fakat çorap az giyilen bir şey olduğu için bu meşakkate itibar edilmeyeceğini, Ebû Hanîfe'nin görüşü doğrultusunda sadece yürümeye uygun olan mestlere veya altı pençelenmiş ya da deri ile kaplanmış çoraplara mesh edilebileceğini savunmuştur.³⁵

Merginânî (ö. 593/1197), Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'in görüşünü zikrettikten sonra kalın çorabın kendisiyle yürünebilme ve ayağa tutunma açısından meste benzediğini ifade ederek Ebû Hanîfe'nin İmâmeyn'in görüşüne döndüğünü ve fetvanın da bu görüş üzerine olduğunu açıklamıştır.³⁶ Burhâneddin el-Buhârî (ö. 616/1219) çorabın kalın olmasını, bağlamadan ayak üzerinde tutunabilmesi ve sıyrılıp düşmemesi, ayağın tamamını örterek içini göstermemesi ve kendisiyle bir fersah veya daha fazla yürünebilmesi şartlarıyla açıklamıştır.³⁷ Mevsîlî (ö. 683/1284) çorap üzerine mesh konusunda fetvanın İmâmeyn'in görüşü üzerine olduğunu teyit etmiş ve bu görüşü desteklemek üzere on sahâbînin çorap üzerine meshi caiz gördüğüne işaret etmiştir.³⁸ Aynî (ö. 855/1451), sahâbeden çoraba meshi caiz görenlerin isimlerini zikrederek cevaz görüşünün sahâbenin cumhuruna ait olduğunu ve muhalifinin bilinmediğini vurgulamış, ayrıca tabînden ve diğer fakihlerden çoraba meshi caiz görenleri saymıştır.³⁹ Aynı müellif Ebû Dâvûd şerhinde ise Ebû Hanîfe'nin altı pençelenmemiş çoraba mesh edilemeyeceği görüşünü, Hz. Peygamber'in çoraplara ve nalınlara mesh ettiğini bildiren rivayetlerin çorap ve nalın ikisi birlikte giyilmiş olarak anlaşılması gerektiği açıklamasıyla desteklemiştir.⁴⁰

Şürûnbülâfî (ö. 1069/1659) farklı bir yaklaşım geliştirerek bundan sonraki eserlere ve özellikle ilmihal türü eserlere örneklik etmiş ve çorap üzerine mesh konusundan hiç bahsetmeden, üzerine mesh edilebilecek mestlerin şartları içinde dolaylı olarak çoraba meshin şartlarını da zikretmiştir. Bunlardan özellikle çoraplarla ilgili şüpheye yol açanlar; sürdürülebilir yürüme imkânı, bağlamadan ayaklara tutunabilme ve suyun ayaklara ulaşmasına engel

³² Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed Serahsî, *el-Mebsût* (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993), 1: 102.

³³ Ebû Bekr Alâüddîn Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukaha*, 2. Baskı (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1994), 1: 86.

³⁴ Alâüddîn Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*, 2. Baskı (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986), 1: 10.

³⁵ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 1: 10.

³⁶ Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî* (Beirut: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, ts.), 1: 32.

³⁷ Mahmûd b. Ahmed Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-burhânî fî'l-fikhi'n-nu'mânî* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004), 1: 170.

³⁸ Abdullah b. Mahmûd Mevsîlî, *el-Ihtiyâr li t'alli'l-muhtâr* (Kahire: Mektebetü'l-Halebî, 1356/1937), 1: 25.

³⁹ Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, 1: 607-608.

⁴⁰ Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed Aynî, *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, thk. Ebû'l-Munzur Hâlid b. İbrâhîm el-Mısırî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1420/1999), 1: 374.

364 | İsmail Yalçın. Abdestte Çoraplar Üzerine Meshin Hükümü

olmadır.⁴¹ Mehmet Zihni (1846-1913) bu şartlara karşılık olarak mestin sâkı üzerinde durmasını yani koncunun düşmemesini ve içine su almayan kalınca bir şey olmasını zikretmiş, yürünebilme şartından bahsetmemiştir.⁴² Ömer Nasuhi (1883-1971) ise bir fersah veya üç kara mili yürünebilmesini, bağısız olarak ayakta durabilecek kadar kalın olmasını ve dışarıdan aldığı suyu içine çekerek hemen ayağa ulaştırmamasını zikretmiştir.⁴³

2.2. Mâlikî Mezhebi

Mâlik b Enes'ten (ö. 179/795) rivayet edilen Muvatta' derlemelerinde çorap üzerine mesh konusundan bahsedilmemiştir. Sahnûn (ö. 240/854) Müdevvene'de Malik b. Enes'in deri kaplı çorap üzerine mesh edilebileceği görüşünde olduğunu fakat sonradan mesh edilemeyeceği görüşüne döndüğünü aktarmıştır.⁴⁴ İbn Abdülber (ö. 463/1071) deri kaplı çoraba mesh edilebileceği görüşünün daha sahih olduğunu bildirmiştir.⁴⁵ Mevâk (ö. 897/1492) deri ile kaplanmış çoraba mesh konusunda Mâlik'ten iki görüş nakledildiğini aktardıktan sonra çorap ve çizmenin aynı şey olup olmadıkları konusunda ihtilaf olduğunu nakletmiştir.⁴⁶ Muahhar Mâlikîler pamuk ve keten gibi maddelerden yapılmış ve deri ile kaplanmış çorapların mest hükmünde olduğunu ifade etmişler fakat çorap üzerine mesh konusunu gündeme getirmemişlerdir.⁴⁷

2.3. Şâfiî Mezhebi

Şâfiî (ö. 204/820), el-Üm'de görüşlerini özetle şöyle ifade etmiştir. "Mest deriden ve tahtadan olabilir. Eğer keçe, örgü, kumaş gibi bir şeyden olursa yürürken ayağın korunabilmesi için deri veya tahta ile pençelenmesi gerekir. Giyilen şey içini göstermeyecek derecede kalınsa mesh edilebilir, değilse mesh edilemez.⁴⁸ Müzenî (ö. 264/878) Muhtasar'da ve Mâverî (ö. 450/1058), el-Hâvi'l-kebîr'de Şâfiî'nin deri ile kaplanmamış çorap üzerine mesh edilemeyeceği görüşünde olduğunu aktarmıştır.⁴⁹ Şîrâzî (ö. 476/1083) içini göstermeyecek kadar kalın ve altı pençelenmiş olmak şartıyla çoraba meshin caiz olduğunu ifade etmiştir.⁵⁰ Nevevî (ö. 676/1277), çoraba meshin caiz olması için mezhebin önde gelenlerinin ileri sürdüğü kalın olma ve altı pençelenmiş olma şeklindeki iki şartı, mestle yürünebilmesine bağlamıştır. Onların altı deri ile kaplanmamış bir çorapla yürünemeyeceğini düşündükleri için bu şartı koştuklarını fakat asıl olanın çorabın yapıldığı madde değil üzerinde yürünebiliyor olması olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Nevevî çorap üzerine meshin cevazını desteklemek üzere

⁴¹ Hasan b. Ammar Şürünbülâfî, *Nûru'l-İzâh ve necâtü'l-ervâh* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005), 35.

⁴² Mehmed Zihni, *Nimet-i İslâm (İkinci Kısım)*, 2. Baskı. (İstanbul: Şirketi Mürettebiye Matbaası, 1324/1906), 186.

⁴³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 83.

⁴⁴ Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd et-Tenûhî Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994), 1: 143.

⁴⁵ Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah en-Nemerî İbn Abdülber, *el-Kafi fi fikhi ehli'l-medîne* (Riyad: Mektebetü'r-Riyad el-Hadîse, 1400/1980), 1: 178.

⁴⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf el-Gırnâtî Mevâk, *et-Tâc ve'l-iklîl li Muhtasari Halil* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1994), 1: 466-467.

⁴⁷ Ahmed b. Guneym b. Salim İbn Mühenna Nefrâvî, *el-Fevakihü'd-devani 'alâ risâleti İbn Ebi Zeyd el-Kayravânî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 1: 161; Ali b. Ahmed Adevî, *Hâşiyetü'l-'Adevî ala Şerhi Kifâyeti't-Tâlibî'r-Rabbânî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994), 1: 235; Muhammed b. Ahmed Desûkî, *Hâşiyetu'-Desûkî 'alâ's-Şerhi'l-kebîr* (yy.: Dâru'l-Fikr, ts.), 1: 141.

⁴⁸ Muhammed b. İdris Şâfiî, *el-Ümm* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1990), 1: 49.

⁴⁹ İsmail b. Yahya Müzenî, *Muhtasaru'l-Müzenî*, el-Ümm ile birlikte (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1410/1990), 8: 102; Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed Mâverî, *el-Hâvi'l-kebîr*; thk. Ali Muhammed Muavviz ve Adil Ahmed Abdu'l-Mevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1999), 1: 364-365.

⁵⁰ Ebû İshak Cemaeddin İbrâhim b. Ali Şîrâzî, *el-Mühezzeb* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1: 46.

İbn Münzir'den naklen çoraba meshi caiz gören dokuz sahâbi ile tâbîinden ve sonraki müçtehitlerden on beş fakihin ismini zikretmiş, ilaveten Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin ince bile olsa çoraba mesh etmeyi caiz gördüğüne dair haberler olduğunu aktarmıştır.⁵¹

2.4. Hanbelî Mezhebi

Hanbelî Mezhebinin temel metinlerinden Hirâkî'nin (ö. 334/946) Muhtasar'ında mest üzerine mesh caiz olduğu gibi meste benzeyen ve mest gibi ayağı örten şeyler üzerine de meshin caiz olduğu, bu sebeple sık dokunmuş ve yürürken ayaktan düşmeyen çoraplar üzerine mesh edilebileceği ifade edilmiştir. Kendiliğinden ayağa tutunamayan ve düşen bir çorabın üzerine ayakkabı giyilerek çorap ayakta sabitlenirse yine üzerine mesh edilebileceği fakat bu durumda ayakkabı çıktığında abdestin bozulacağı aynı eserde zikredilmiştir.⁵²

İbn Kudâme (ö. 620/1223) çorap üzerine mesh konusuna geniş yer ayırmıştır. Onun konuyla ilgili yaptığı açıklamalar özetle şöyle ifade edilebilir. Meste benzetilerek üzerine mesh edilecek ayak giysilerinin, yıkanması farz olan yeri örtmede, üzerinde yürünmede ve kendiliğinden ayakta durmada mestin yerini tutması gerekir. Hangi maddeden mamul olduğunun hükme bir etkisi yoktur. Sık dokunmuş çoraplar bu görevi görebilir. Ahmed b. Hanbel sık dokunma şartını zikretmeden ayakta tutunan ve üzerinde yürünebilen çoraplara mesh edilebileceği kanaatini açıklamıştır. Bu konuda Hz. Peygamber'in çoraplarına ve ayakkabılarına mesh ettiğine dair, Tirmizî tarafından hasen-sahih kaydıyla nakledilen Mugîre rivayeti esas alınmalıdır. Bu rivayet pençelenmemiş çoraba da mesh edilebileceğini gösterir. Sahabeden çorap üzerine mesh edenlere muhalefet edenin olmaması bu konuda icmâ bulunduğuna anlamına gelir.⁵³

İbn Teymiyye'ye (ö. 728/1328) göre bir çorap, ister deri ile kaplı olsun, ister olmasın, ayağa giyildiğinde yürünebiliyorsa üzerine mesh edilmesi caizdir. Hz. Peygamber'in çorapları ve ayakkabıları üzerine mesh ettiği rivayet edilmiştir. Bu hadis sabit olmasa bile kıyas, çoraba mesh edilebilmesini gerektirir. Çorap ile ayakkabı arasındaki fark birinin yünden diğerinin deriden yapılmış olmasıdır. Ayağa giyilen şeyin deri, pamuk, keten veya yün mamulü olmasının onun şer'î hükmüne bir etkisi yoktur.⁵⁴ İbnü'l-Kayyim de (ö. 751/1350) aynı yaklaşımı sürdürmüş ve mutlak olarak çoraba mesh edilebileceği görüşüne varmıştır. Onun ifadesiyle merfû rivayetler hakkında söz bulunsa bile çok sayıda sahâbînin görüş ve uygulaması ile sarih kıyas, çoraba meshin cevazının delilidir. Çünkü çoraba mesh eden sahâbeye muhalefet eden olmamış ve kıyas açısından mest ile çorap arasında hükme etki edecek bir farklılık görülmemiştir.⁵⁵

Buhûtî'ye (ö. 1051/1641) göre çorap, deri dışındaki maddelerden yapılarak, ısınmak için ayağa giyilen, yıkanması farz olan mahalli örten ve üzerinde yürünebilen bir giysi olarak mest hükmündedir ve üzerine mesh edilmesi sahihtir. Ayrıca çorap çok yaygın giyildiği için üzerinde uzun süre yürünemeyen çoraplara da mesh edilebilir.⁵⁶ İbn Davyan'ın (ö. 1353/1934) açıklamalarına göre abdestte yıkanması gereken yeri örtme şartı, açık kalan yerin yıkanmasının gerekmesi ve bir uzuvda yıkama ve mesh etme bir araya gelirse yıkamanın

⁵¹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 1: 495-500.

⁵² Ebu'l-Kasım Ömer b. el-Hüseyin Hirâkî, *Muhtasaru'l Hirâkî* (Tanta: Dâru's-Sahabe li't-Türâs, 1413/1993), 16.

⁵³ Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1968), 1: 214-215.

⁵⁴ Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1987), 1: 418.

⁵⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tehzîbü's-Sünen*, thk. İsmail Gazi Merhaba (Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 1428/2007), 1: 251.

⁵⁶ Mansûr b. Yûnus Buhûtî, *Kessâfu'l-kınâ' an metni'l-İknâ'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 1: 111.

366 | İsmail Yalçın. Abdestte Çoraplar Üzerine Meshin Hükümü

galip gelmesi sebebiyle; çorapla yürünebilmesi şartı, yürümeye ihtiyaç olması sebebiyle; çorabın ayağa tutunması şartı ise ayakta kendiliğinden çıkmaması ihtiyacı sebebiyle zikredilmiştir.⁵⁷

2.5. Diğer Görüşler

İbn Hazm (ö. 456/1064), mestler üzerine mesh ve özellikle çoraplar üzerine mesh konusundaki delilleri genişçe açıklamış ve yorumlamıştır. Ona göre Hz. Peygamber'e ve sahâbeye isnad edilen rivayetler, onların ayaklarına giydikleri şeylere herhangi bir ayırım yapmadan mesh ettiklerini göstermektedir. Bu sebeple ister deriden yapılan ayakkabı cinsi giyecekler olsun isterse keten, yün, pamuk, tiftik gibi malzemedan yapılmış çorap olsun üzerine mesh edilebilir. Hz. Ömer, Hz. Ali ve İbn Mes'ûd gibi birçok sahâbînin çorap üzerine mesh ettiği nakledilmiş ve sahâbeden bu görüşe muhalefet eden bildirilmemiştir. Tabiiinden de Sa'îd b. el-Müseyyeb, Atâ, Nehaî, A'meş, Nâfi' gibi önemli isimlerin çoraba mesh ettikleri nakledilmiştir. Bu rivayetlerin hiçbirinde mesh edilecek giysi için şartlar koşulmamıştır. Bu sebeple yapıldığı madde, incelik veya kalınlık, yırtık olup olmama mestin hükümünü etkilemez.⁵⁸

Cemaleddin el-Kâsimî (ö. 1332/1914)⁵⁹ çoraplar üzerine mesh konusunda müstakil bir risale kaleme alarak Hanbelî/Selefi bir yaklaşımla konuyu özetle şöyle değerlendirmiştir. Çorap üzerine meshin cevazını gerektiren birinci delil Mâide 5/6 ayetinin cer kıraatine göre umum bir ifadeyle başın ve ayakların mesh edilmesinin emredilmesidir. Cer kıraatini benimseyen âlimlerin bir kısmına göre çıplak ayağa veya ayağa giyilen şeylere mesh edilerek ayetin emri yerine getirilebilir. İkinci delil Hz. Peygamber'e isnad edilen bir umumi iki de hususi hadis rivayetidir. Umumi olan Sevbân rivayetine göre Hz. Peygamber, sahâbeden bazı kimselerin bir seriyyede üşüdükleri yolundaki şikâyetlerine karşılık olarak sarıklarına ve ayaklarını ısıtmak için giydikleri şeylere mesh etmelerini emretmiştir. Doğrudan Hz. Peygamber'in çoraba mesh ettiğini haber veren rivayetler ise Mugîre b. Şu'be ve Ebû Mûsâ'dan nakledilmiştir. Ayetin cer yorumu ve mezkûr rivayetler konusunda eleştiriler ve farklı yorumlar nakledilmekle beraber rivayetleri sahih bulan âlimler de bulunmaktadır. Üçüncü delil sahâbeden ve tabiiinden, aralarında fakihlerin bulunduğu birçok ismin, çorap üzerine meshi caiz görmesidir. Mesh edilebilmesi için çorabın altının deri ile kaplı olması veya yürünebilmesi gibi şartları gerektirecek bir delil yoktur ve sonuç olarak çorap üzerine mesh etmek mutlak olarak caizdir.⁶⁰

Günümüz Selefi/Vahhâbî hareketinin önemli temsilcileri Suudi Arabistan müftüsü Abdülaziz b. Baz (1912-1999) ve talebesi Muhammed b. Salih el-Useymin (1929-2001) çoraplar üzerine meshin cevazı konusunda müttefiktir. İbn Baz'ın ifadesine göre mestler üzerine mesh caiz olduğu gibi çoraplar üzerine mesh etmek de caizdir. Bu uygulama Hz. Peygamber ve sahâbeden sabit olmuştur. Mest ile çorap arasında yapıldığı madde açısından fark olmakla birlikte hüküm açısından fark yoktur.⁶¹ İbn Useymin ise Hz. Peygamber'in yaptığı gibi ayak açıksa yıkamanın, kapalı ise mesh etmenin mütevâtir sünnetle sabit olduğunu bu sebeple ayağında mest veya çorap bulunan kimsenin bunlar üzerine mesh etmesinin efdal olacağını ifade etmiştir. Ona göre mesh edilecek çorap için sık dokunmuş olma, cildi göstermeme, yırtık olmama, kendiliğinden ayakta durma gibi bir vasıf şartı koşmanın şer'î bir delili yoktur.⁶² Suudî

⁵⁷ İbrahim b. Muhammed İbn Davyan, *Menâru's-sebîl fi şerhi'd-delîl*, thk. Zühayr Şâviş (Beyrut: Mektebetü'l-İslami, 1409/1989), 1: 30.

⁵⁸ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 1: 321-324.

⁵⁹ Bk. Ali Turgut, "Cemaleddin el-Kâsimî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 21 Şubat 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cemaleddin-el-kasimi>; H. Mehmet Günay, "Suriye Selefliliğinin Önderi Cemaleddin el-Kâsimî (1866-1914)", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 6 (2005): 119-140.

⁶⁰ Bk. Kâsimî, *el-Mesh ala'l-cevrabeyn*.

⁶¹ Muhammed b. Abdülaziz, ed., *Fetâvâ İslâmiyye*, 4. Baskı (Riyad: Dâru'l-Vatan li'n-Neşr, 1415/1995), 1: 234.

⁶² Muhammed b. Salih İbn Useymin, *Mecmû'u fetâvâ ve resâil İbn Useymin* (Riyad: Dâru'l-Vatan-Dâru's-Süreyya, 1413/1993), 11: 157-158,167.

fetva kurumu Lecnetü'd-dâime de abdestli olarak giyilmiş ve ayakları örten bir çoraba mesh edilmesinin caiz olduğu görüşünü açıklamıştır.⁶³

Mevdûdî (1903-1979) kendisine çorap üzerine mesh hakkında sorulan bir soruya verdiği cevapta çorap üzerine meshin, mestler ve ayakkabılar üzerine mesh etmek gibi caiz olduğunu ifade etmiştir. Mevdûdî konuyu araştırdığında bazı âlimlerin çorap üzerine meshin cevazı için öne sürdükleri şartları rivayetlerde görmediğini ifade etmiş ve Allah'ın, rahmet sıfatıyla kullarına gösterdiği kolaylığın bir gereği olarak, çorapları çıkarıp ayaklarını tekrar yıkamakta zorluk çekenlerin bu ruhsattan faydalanabileceğini ifade etmiştir.⁶⁴ Yusuf el-Kardâvî de abdestli olarak giyilmiş olan çoraplara mesh edilebileceği fetvasını ilave bir şart koşmadan açıklamış ve genişlik olan bir konuyu daraltmanın kolaylaştırma ilkesine aykırı olduğunu vurgulamıştır.⁶⁵

Muasır âlim Sâlih b. Fevzân yukarıdakilerle aynı çizgideki yaklaşımını özetle şöyle ifade etmiştir. Kolaylık ilkesi gereği abdest azaları üzerinde çıkarılması zor olan veya çıkarılmamasına ihtiyaç duyulan bir giysi varsa, bu ister mest vb. olsun, ister sarık vb. olsun, isterse sargı vb. olsun bunlar üzerine mesh edilmesine ruhsat verilmiştir. Bu mesh altını yıkamak hükmüne geçer. Ayakları yıkamak yerine mest veya çorap üzerine mesh etmek sahih ve mütevâtir hadislerle sabittir. Ancak mesh edilecek çorap içini gösterecek kadar ince olmamalıdır.⁶⁶ Diğer bir muasır fakih Filistinli Hüsameddin Affâne, çoraba mesh konusunu iki ayrı fetva sorusunda ele almış ve çoraba meshi kısıtlayan şartların mesnetsiz olduğunu vurgulayarak, çoraba meshin mutlak olarak caiz olduğunu, okuyucularının ince bile olsa güvenle çorapları üzerine mesh edebileceklerini açıklamıştır.⁶⁷

Hayrettin Karaman çorap üzerine mesh ile ilgili bir soruya: "Çorap üzerine mesh etmenin caiz olduğuna dair muteber fetvalar vardır" şeklinde cevap vermiştir.⁶⁸ Nihat Dalgın çorap üzerine mesh konusundaki delilleri ve görüşleri özetledikten sonra şeffaf, ince, âdeten kendileri ile yürümek düşünülmeyen çoraplara mesh edilemeyeceğini ancak kış mevsiminde giyilen kalın ve sık dokunmuş çoraplara mesh edilebileceğini ifade etmiştir.⁶⁹ Soner Duman'ın değerlendirmesi ise şöyle özetlenebilir. Hadis rivayetlerinde sahabenin çoraplar üzerine mesh ettiğine ilişkin bilgiler bulunmakla birlikte onların çorap dediği şey ile bizim çorap dediğimiz şey farklıdır. Âlimlerin çoğunluğuna göre tamamı deri ile kaplanmış veya altı deri ile tabanlanmış çoraplara mesh edilebilir. İmam Muhammed, Ebû Yusuf ve Ahmed b. Hanbel yukarıdaki şartlara ilaveten, çorapların kalın olmasını ve ayaktan bir şeyi göstermemesini, sürekli yürüyüşe elverişli olmasını, bir bağla bağlamaksızın kendi başına ayakta durabiliyor olmasını şart koşmuştur. Mestler üzerine mesh bir ruhsattır ve bu ruhsat kıyasla genişletilmemelidir. Bu sebeple pamuk, mercerize vb. ürünlerden yapılan şeffaf, kendi başına ayakta duramayan, deri kaplı olmayan peş peşe yürümeye elverişli olmayan ince çorapları mest gibi değerlendirmek mümkün değildir.⁷⁰

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın "Seyahatte İbadet" isimli kitabında öncelikle mest olarak kullanılabilecek nesnenin suyu deriye nüfuz ettirmeyecek şekilde kalın ve dayanıklı olması

⁶³ Ahmed b. Abdürrezzak ed-Düveys, ed., *Fetâvâ el-Lecnetü'd-Daime 1* (Riyad: Riâsetü idâreti'l-buhûsi'l-ilmîyye ve'l-iftâ, ts.), 5: 262-263, 67.

⁶⁴ Bk. Ebu'l-A'la Mevdûdî, *Meseleler ve Çözümleri*, trc. Yusuf Karaca, 2. Baskı (İstanbul: Risale yayınları, 1990), 2: 169-171.

⁶⁵ Yusuf Kardâvî, "Cevazü'l-Meshi 'ala'l-Cevrabejn", erişim: 15 Ağustos 2014, <http://qaradawi.net/new/all-fatawa/6716-2013-06-25-00-12-13>.

⁶⁶ Salih b. Fevzan, *el-Mûlahhasu'l-fikhi* (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1423/2002), 1: 53-56.

⁶⁷ Hüsameddin b. Mûsa Affâne, *Fetâvâ Yes'elûnek* (Filistin / Kudüs: Diffetü'l-Garbiyye, Mektebetü Dendis / Mektebetü'l-İlmîyye ve Dâru't-Tîb, 1427-1430/2006-2009), 5: 7-13; 12: 77-81.

⁶⁸ Hayrettin Karaman, "Mezheb, çorap üzerine meshetmek ve namazların cem'i", erişim: 23 Nisan 2018, <http://www.hayrettinkaraman.net/sc/00433.htm>.

⁶⁹ Dalgın, *Tartışmalı Dinî Konular*, 29.

⁷⁰ Duman, *Fıkıh Problemleri*, 71-73.

368 | İsmail Yalçın. Abdestte Çoraplar Üzerine Meshin Hükümü

gerektiği, suyun nüfuz etmesine olmayacak şekilde ince olan çorap üzerine mesh etmenin uygun olmadığı vurgulanmıştır. Bununla beraber uzun mesafeli tren ve uçak seyahatlerinde ayakları yıkamakta güçlük çeken yolcuların zaruret sebebiyle ince çoraplar üzerine mesh edebileceği, fakat bu ruhsatın sadece bu tür zaruri durumlarla sınırlı tutulması ve ayağı yıkama imkânı bulunan yerlerde ayakların yıkanması veya standarda uygun mestler üzerine mesh edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁷¹ Yine DİB yayınlarından İlmihal’de mest, “deri ve benzeri maddelerden ayaklara giymek maksadıyla yapılan, ayakları topuklarla birlikte örten, içine su geçirmeyecek veya yere konduğunda kendi kendine dik durabilecek bir ayakkabı çeşididir” diye tarif edilmiş ve Hanefilere göre çizme, potin, kendisiyle yol yürünebilecek dayanıklılıkta çorap ve boğazlı terlikler mest hükmündedir denilmiştir. Akabinde mestin şartları açıklanırken mestin dayanıklı ve sağlam bir maddeden yapılmış olması, bu sağlamlığın ölçüsü olarak kendisiyle 6 kilometre yürünebilmesi veya bırakıldığında dik durabilmesi zikredilmiştir. Ayrıca Ebû Yusuf ve İmam Muhammed’e göre kalın ve içini göstermeyen dayanıklı keçe ve yün çoraplar üzerine, bir gurup fakihe göre de mutlak olarak çoraplar üzerine mesh edilebileceği bu sebeple ihtiyaç halinde çoraplar üzerine mesh etmenin bir ruhsat olduğu ifade edilmiştir.⁷² Diyanet yayını olan diğer bir ilmihalde ise mestin şartları arasında doğrudan çorapla ilgili olanlar; normal yürüyüşle ve peş peşe bir fersah; yani, on iki bin adım veya daha fazla yol yürümeğe dayanıklı olma, bağısız olarak ayakta durabilecek kadar kalın olma, suyu emerek ayağa geçirmeyecek özellikte olma şartları yer almıştır.⁷³

3. TAHLİLLER

Yukarıda sunduğumuz rivayetler ve bu rivayetler ışığında ortaya çıkan görüşler, tarihi süreç içinde zaman, mekân ve şartlar dikkate alınarak yorumlandığında ağırlıklı fikhî görüşün çorap üzerine meshin cevazı yönünde olduğu anlaşılmaktadır. Hanefî, Şafîî ve Hanbelî eserlerde belli şartlarla çoraplara mesh edilebileceği Malikîlerde ise deri ile kaplanmamış çoraba mesh edilemeyeceği ifade edilmiştir. Ebû Hanife ve Şafîî altı pençelenmiş çoraba, İmâm Meyn ve Ahmed b. Hanbel için göstermeyecek kadar sık dokunmuş ve kalın çoraba mesh edilebileceği kanaatinde. Pençeli olma şartı mesh etmeyle değil yürünebilmeye ilgilidir. Malikî mezhebi dışında üç mezhebin ortak ve odak şartı çorabın abdest mahallini içini göstermeyecek şekilde kapatmasıdır. Sık dokunmuş ve kalın olma ayağı kapatmayı ifade ettiği gibi ayak üzerinde durma ve yürünebilme de ayağın açılmamasını temin etmektedir.

Hanefî mezhebinin ilk kaynaklarından Muhammed b. Hasen’in “el-Asl” isimli eserinde, mesh edilebilecek çorabın içini göstermeyecek derecede kalın ve sık dokunmuş olması şartı koşulmuştur.⁷⁴ Bu şart sonraki eserlerde açıklanmış ve genişletilmiştir. Bu bağlamda fikhî kitaplarında mesh edilecek çorabın bağlamadan kendiliğinden ayakta durabilecek kadar kalın olması, ayağı göstermeyecek kadar sık dokunmuş olup ince veya şeffaf olmaması, içine su geçirmemesi, kendisiyle yürünebilmesi, yürünecek mesafenin en az bir fersah veya daha fazla olması gibi şartlar getirilmiştir. Bu şartların tetkiki ve yorumu çorap üzerine meshin hükmünü doğrudan etkilemektedir.

⁷¹ Bilal Esen - Bülent Dadaş, ed., *Seyahatte İbadet* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 36.

⁷² Heyet, *İlmihal* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2006), 1: 202.

⁷³ Lütfi Şentürk - Seyfettin Yazıcı, *İslam İlmihali*, 19. Baskı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012), 112-113.

⁷⁴ Bk. Şeybânî, *el-Asl*, 1: 72. Metinde kullanılan “نخين” kelimesi kalın anlamına gelmekle beraber elbise için sık dokunmuş manasındadır. (Bk. Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1994), نخن md.). İçini göstermemek manasındaki “لا يشفان” kelimesinin yazmalarda yer alan “لا يشقان” ve “لا ينشفان” şeklindeki yazımları muhakkik tarafından tercih edilmiştir. Kudûrî şârihlerinden Haddâd “لا ينشفان” şeklindeki okuyuşun yanlış olduğunu ve doğrusunun “لا يشقان” olduğunu vurgulamıştır (bk. Haddâd, *Cevhere*, 1: 28). “شفت” kelimesi elbise için kullanıldığında içindeki gösterecek derecede ince manasına gelmektedir. (bk. Ebü'l-Feth Burhaneddin Nasır b. Abdüsseyyid b. Ali Mutarrizi, *el-Mugrib fi tertibi'l-mu'rib* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1910), شفت md.).

Çorabın kalınlığını ifade etmek üzere şart olarak zikredilen çorabın kendiliğinden ayakta durabilmesi, birbirine bağlantılı iki anlamı çağrıştırmıştır. Klasik eserlerdeki ifadelerin zahir anlamı çorabın ayakta durması, yürürken ayakta düşmemesi veya kayıp abdest uzvunun açılmamasıdır. Türkçe eserlerin bir kısmında ise bu ifade çorabın yere konulduğunda ayakta dik durması şeklinde yansıtılmıştır.⁷⁵ Çok kalın örülmüş veya keçe gibi kalın malzemeden yapılmış bir çorap için iki ifade aynı sonucu gösterebilir. Klasik eserlerde bu ifade çorabın yürürken ayakta düşüp abdest mahallinin açılmaması için zikredilmiştir. Çünkü çorap ince olduğunda veya gevşek dokunduğunda, hem abdest uzvunu baştan örtmemiş olma hem de yürürken aşağıya doğru düşüp açılma ihtimali olacaktır. Günümüzün bir kısım kadın çorapları dışındaki yazlık ve kışlık çorapların büyük çoğunluğu abdest mahallini içini göstermeyecek şekilde kapatmakta ve ayağa sıkıca tutunup yürürken ayakta çıkmamaktadır.

Mesh edilebilecek çorapla yürünebilmesi şartının da birbiriyle bağlantılı iki anlamı düşünülebilir. Birincisi ayak yürümek içindir ve yürümek temel bir ihtiyaçtır. Ayağa giyilen şey bu ihtiyaca uygun olmalı ve yürürken ayakta çıkma veya açılma söz konusu olmamalıdır. Bunu ifade etmek üzere kitapların çoğu, çorabın yürümeye uygun olması manasına gelecek ifadeler kullanmışlar (متابعة المشي) ve bir mesafe belirtmemişlerdir. Ancak bazı müellifler çorabın dayanıklılığını ve kalınlığını vurgulamak üzere en az bir fersah (yaklaşık 5,5 km.) yürünebilmesi şartını ifade etmişlerdir. İkincisi ayakta durmayıp yürürken düşen veya açılan bir çorap abdesti korumaz. Bu sebeple mesh edilebilecek çorapla bir fersah veya sefer mesafesi yürünebilmesi şartının, çorabın kalınlığına ve dayanıklılığına vurgu yapmak için ya da mesh süresi kadar çorabın ayağı koruyabilmesi için zikredildiği söylenebilir.

Üzerine mesh edilecek çorap için öne sürülen şartlardan bir diğeri çorabın içine su almasıdır. Aşağıda açıklayacağımız yıkamayla mesh etmenin bir araya gelmesi endişesiyle konulan bu şartı Ömer Nasuhi: “mestler, dışarıdan aldığı suyu hemen içine çekerek ayağa kavuşturacak bir halden beri bulunmalıdır” şeklinde biraz esneterek ifade etmiştir.⁷⁶ Günümüzde çorap mest konseptiyle yapılanlar hariç bütün çoraplar suyu geçirmekte, sadece suyun nüfuz hızı farklı olmaktadır. Bu şartın niçin koşulduğu ile ilgili açık bir bilgiye rastlanmamış olmakla birlikte bu şarttan, ulaşabildiğimiz eserler arasında, ilk bahseden Muhtasar-ül-Kudûrî olarak görünmektedir. Kudûrî “Tecrid” adlı eserinde Hz. Peygamber’in çoraba mesh ettiği haberini kabul etmiş fakat bu çorapların ya deriden yapılmış veya deri ile kaplanmış olabileceğini, deriden olmayan veya deri ile kaplanmış olmayan çoraba mesh edilemeyeceğini, zaten yalın çorap giymenin yaygın bir adet ve ihtiyaç olmadığını savunmuştur. Muhtasar adlı eserinde ise Muhammed b. Hasen’in çorap için şart olarak ifade ettiği “içini göstermeyecek kadar kalın” olmayı, “içine su geçirmeyecek kadar kalın” şeklinde ifade etmiştir. Eserini Kudûrî’nin muhtasarını esas alarak hazırladığını ifade eden Semerkandî çorabın su geçirmemesinden bahsetmemiş, sadece çorap içini gösterecek kadar ince olursa mesh edilmez, kalın olursa mesh edilir demekle yetinmiştir.⁷⁷ Buna mukabil Tuhfe’nin şerhi niteliğindeki Bedâ’î’de “ince olup içine su alan çoraba mesh edilemez” denilmiştir.⁷⁸ Mebsût, Hidâye, İhtiyâr gibi önemli Hanefî eserlerinde çorabın içine su geçirmemesinden bahsedilmemiş, Kudûrî’nin matbu şerhlerinden Cevhere’de de su geçirmeme şartı, metin ve şerhte yer almamıştır. Şürünbülalî’den itibaren daha yaygın bir şekilde çorabın mest sayılabilmesi için suyu ayağa geçirmemesi şartı zikredilmiştir. Fakat yukarıda işaret ettiğimiz Ebû Hanîfe’ye ve Şâfiî’ye atfedilen altı pençelenmiş çoraplara mesh edilebileceği görüşü onların su geçirmemeyi değil yürünebilmeyi esas aldıklarını göstermektedir.

Çorabın deriden olması, kalın olması, su geçirmemesi gibi ifadelerle ortaya konan şartların çorap için şart olarak koşulmasının arka planında yatan sebeplerden bir diğeri aynı

⁷⁵ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslam İlmihali* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1991), 156-157; Heyet, *İlmihal*, 1: 202; Fahrettin Atar v.dğr., *İslam İlmihali* (İstanbul: Marmara İlahiyat Vakfı Yayınları, 2006), 280.

⁷⁶ Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 83.

⁷⁷ Bk. Semerkandî, *Tuhfetu'l-fukaha*, 1: 86.

⁷⁸ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 1: 10.

370 | İsmail Yalçın. Abdestte Çoraplar Üzerine Meshin Hükümü

organda yıkamanın ve meshin birleşmemesidir. Bir ayağın yıkanması, diğer ayağın mesh edilmesi veya ayağın bir kısmının yıkanıp diğer kısmının mesh edilmesi uygun görülmemiş ve yıkama ile mesh etme bir araya geldiğinde yıkamanın üstün geleceği ve yıkanacak bir bölüm açık kaldığında tamamının yıkanması gerekeceği ifade edilmiştir.⁷⁹ Bu sebeple üç parmak sıgacak kadar yırtığı bulunan mestlere mesh edilemeyeceği gibi ince veya gevşek dokunmuş çoraplara da mesh edilemeyeceği belirtilmiştir. Buna mukabil ince çoraba ve yırtık meste meshin geçerli olduğunu savunanlar bu kuralın temelsiz, bu kurala dayalı çıkarılan sonuçların da geçersiz olduğuna dair deliller zikretmişlerdir.⁸⁰

Çoraba meshi caiz görmeyenler sıklıkla Hz. Peygamber dönemindeki çorapların farklılığını gündeme getirmektedir. Nitekim Ebû Hanîfe'nin, altı pençelenmemiş veya deri ile kaplanmamış çoraba meshi caiz görmemesinin çoraba mesh rivayetlerindeki çorabı böyle tevii etmesinden kaynakladığı savunulmuştur. Hz. Peygamber dönemindeki çorapların farklı olması veya çorabın deriden de olabileceği geçmişten günümüze çoraba meshin caiz olmayacağını savunmak için kullanılmaktadır. Dokuma teknikleri, ihtiyaçlar ve imkânlar yönünden çoraplar farklı olabilir. Ancak Hz. Peygamber'den ve birçok sahâbiden münferiden yapılan rivayetlerde, çoraplara ve ayakkabılara, çoraplara ve mestlere, birlikte veya ayrı ayrı mesh edildiğinin bildirilmesi çorapların da deriden olduğu iddiasını desteklememektedir. Zaten "huff" isimli ayakkabı deriden yapılan ve hafifliğiyle çoraba benzeyen bir ayak giysisidir. Bu sebeple o dönemin çorapları için takrîrî bir vasıf olan kalınlığı veya deriden yapılabiliyor olmayı, üzerine mesh edilebilecek çorap için zorunlu bir vasıf kılmayı gerektirecek açık bir delil bulunmamaktadır.

Ayakkabılar üzerine meshe izin verilmesinin illeti, hikmeti, mana ve maksadı çorap üzerine meshi tamamen kapsamaktadır. Mestler üzerine mesh konusunun taabbüdü olduğunu ve ta'lîl edilemeyeceğini veya alâ hilâfi'l-kıyas sabit olduğu için çoraba makîsun aleyh olamayacağını ifade etmek çoraba meshi reddetmek için tatmin edici bir açıklama gibi görünmekle birlikte olayın mahiyetini yansıtmamaktadır. Zira hükmün asıl dayanağı kıyas değil öncelikle Hz. Peygamber'in ayak giysileri üzerine mesh etmesidir. Diğer önemli dayanağı Hz. Peygamber ve sahabenin çorap üzerine mesh ettiğinin bir bütün halinde kuvvetli bir haber olarak bildirilmesidir. Kıyas ise bunları takviye olarak zikredilen bir delildir. Yukarıda örneklerini zikrettiğimiz fikhî izahlarda taabbüdülik değil ta'lîl ön plana çıkmakta, çoraba meshe karşı çıkanların, "ayakkabıların çıkarılması zor, çorapların çıkarılması kolay", "ayakkabılar çok giyilir, çoraplar az giyilir" gibi ifadelerle ta'lîle yöneldikleri görülmekte, oysa günümüzde bu ta'lillerin çoraba meshe cevaz vermemeyi desteklemek için kullanılması realiteye uygun düşmemektedir.

İbadetlerde azimete sarılma veya ruhsatları kullanma eğilimleri görülmektedir. Bir eğilime göre halka ruhsatları göstermek onların ibadet hayatında gevşekliğe neden olabilir ve ulemaya güveni sarsabilir. Karşı eğilime göre ruhsatlar dini hayatı kolaylaştırır ve dini hükümlerin daha geniş kitleler tarafından uygulanmasına zemin hazırlar. Azimet görüşünü savunanlar tarafından ruhsatları askıya almak için kullanılan "günümüzün konforlu hayat şartları" öncülü de her zaman isabetli değildir. Nitekim her zamanın kendine has zorlukları bulunmakta ve girişte işaret ettiğimiz gibi günümüzde de çorap üzerine mesh ihtiyacı doğuran nedenler bulunmaktadır. Üstelik konumuz özelinde ayak giysilerine mesh ruhsatı meşakkat içeren bir sebebe bağlanmamış, mutlak olarak meşru kılınmıştır.

Konunun değerlendirmesinde farklı kombinasyonlar ön plana çıkartılarak birbirine zıt sonuçlara ulaşmak mümkündür ve ihtilaflar da bunun için vardır. Fakat yaklaşık aynı asırda yazılmış olan Hanefîlerden Hidâye ve İhtiyar, Şâfiîlerden Mecmû', Hanbelîlerden Muğnî isimli eserlerde benzer yaklaşımlarla ayakları kapatan çoraplara meshin cevazı ifade edilmiş,

⁷⁹ Bk. Şâfiî, *el-Ümm*, 1: 49; Serahsî, *el-Mebsût*, 1: 103; Aynî, *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye*, 1: 598; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1: 216.

⁸⁰ Bk. Ebû'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ* (Medine: Mecme'ul-Melik Fehd, 1416/1995), 21: 213-214; Ebu Ömer Dübyan b. Muhammed Dübyan, *Mevsuatü ahkâmi't-tahâre* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1426), 5: 194-201.

altı pençelenmiş olma, bir fersah yürünebilme, su geçirmeme şartları zikredilmemiştir. Bununla birlikte tarihi süreçte mezhepler kendi içinde farklı eğilimlerle birlikte şekillenerek birbirinden farklı görüşler üzerinde istikrar kalmıştır. Ulaştığımız eserler yoluyla bizde oluşan kanaate göre mezhepler içinde farklı eğilimler olmakla birlikte Hanefi ve Şafii mezheplerindeki ağırlıklı eğilim kendileriyle rahatça yürünebilen kalın çoraplar üzerine, Hanbeli mezhebindeki eğilim ise derinin rengini göstermeyecek kadar kalın çoraplar üzerine mesh edilebileceğidir. Maliki mezhebindeki hâkim görüşe göre ince veya kalın çoraplar üzerine mesh edilemez.

SONUÇ

Bu araştırmada ulaşılan sonuçları maddeler halinde şöyle ifade edebiliriz:

1. Hz. Peygamber ve ashabının çorap üzerine mesh ettiğini bildiren rivayetler bir bütün halinde çoraba meshin meşruiyetini göstermektedir.
2. Hz. Peygamber'in abdestli giydiği ayak giysisini çıkarmayıp üzerine mesh etmesi çorabı da kapsamakta kıyas veya ilhak yoluyla çorap ile diğer ayak giysileri arasında, abdeste etkisi bakımından bir fark olmadığı anlaşılmaktadır.
3. Çoraba meshin şartları konusunda farklı ifadeler kullanılmış olmakla birlikte Hanefi, Şâfiî ve Hanbelî âlimlerin yaklaşımları belli şartlarla çoraba meshin cevazını desteklemekte, günümüz âlimlerinin fetvalarında da önemli oranda çoraba meshin cevazı öne çıkmaktadır.
4. Hz. Peygamber döneminde ayakkabılar üzerine mesh edilmesi ihtiyacı ve ruhsatının sonraki dönemlerde ve günümüzde çorap üzerine meshi de kapsayacak şekilde değerlendirilmesi makul ve anlamlıdır.
5. Kalınlık, su geçirmeme ve bir fersah yürünme özellikleriyle ilgili yaptığımız açıklamalar dikkate alındığında günümüzde giyilen çorapların büyük çoğunluğunun, abdest mahallini örtme, ayağa sıkıca tutunup yürürken açılmama ve yürünebilme özellikleriyle mest niteliği taşıdığı söylenebilir.
6. Zaruret hallerinde veya ihtiyaç duyulduğunda farklı müctehitlerin içtihatlarıyla veya ehil âlimlerden herhangi birinin fetvasıyla amel edilebilmesi, rıza-i ilahîye uygunluk konusunda kalbi tatmin bulunmak şartıyla, müminler için bir ferahlık alanıdır. Bu içtihatlardan birine uyan kişinin yadırganması, kınanması veya dininde gevşeklikle itham edilmesi İslam ahlâkına uygun değildir.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzak es-San'ânî. *el-Musannef*. 11 Cilt. Hind: el-Meclisu'l-İlmî, 1403/1982.
- Adevî, Ali b. Ahmed. *Hâşiyetü'l-'Adevî ala Şerhi Kifâyeti't-Tâlibi'r-Rabbânî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994.
- Affâne, Hüsâmeddîn b. Mûsa. *Fetâvâ Yes'elûnek*. 10 Cilt. Filistin / Kudüs: Diffetü'l-Garbiyye, Mektebetü Dendis / Mektebetü'l-İlmiyye ve Dâru't-Tîb, 1427-1430/2006-2009.
- Ahmed b. Abdürrezzak ed-Düveys, ed. *Fetâvâ el-Lecnetü'd-Daime* 1. 26 Cilt. Riyad: Riâsetü idâreti'l-buhûsi'l-ilmiyye ve'l-iftâ, ts.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. Thk. Şuayb el-Arnaûd. 45 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1421/2001.
- Atar, Fahrettin - Çelebi, İlyas - Erdoğan, Mehmet - Yaran, Rahmi. *İslam İlmihali*. İstanbul: Marmara İlahiyat Vakfı Yayınları, 2006.
- Ateş, Süleyman. "Kur'an ve Sünnetin Işığında Abdestte Ayakları Meshetme veya Yıkamanın Hükümü". *İslami Araştırmalar* 3/4 (1989): 188-193.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed. *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/2000.

372 | İsmail Yalçın. Abdestte Çoraplar Üzerine Meshin Hükümü

- Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed. *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. Thk. Ebû'l-Munzur Hâlid b. İbrâhîm el-Mısrî. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1420/1999.
- Bağcı, Musa. "Sarık ve Çorap Üzerine Mesh Problemi". *Namazların Birleştirilmesi*. Ed. M. Hayri Kırbasoğlu. 3. Baskı. Ankara: İlahiyât, 2004.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük İslam İlmihali*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Bozkurt, Nebi. "Ev". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: 27 Temmuz 2018. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ev#1>.
- Bozkurt, Nebi. "Seccade". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: 17 Şubat 2019. İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/seccade>.
- Buhâtî, Mansûr b. Yûnus. *Kessâfu'l-kinâ' an metni'l-İknâ'*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- Burhâneddin el-Buhârî, Mahmûd b. Ahmed. *el-Muhîtu'l-burhânî fi'l-fikhi'n-nu'mânî*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2004.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâm'u'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru lhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1405.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*. Thk. Saîd Bekdaş. 8 Cilt. Beyrut - Medine: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye - Dâru's-Sirâc, 1431/2010.
- Dalgın, Nihat. *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Desûkî, Muhammed b. Ahmed. *Hâşiyetu'-Desûkî 'alâ's-Şerhi'l-kebîr*. 4 Cilt. yy.: Dâru'l-Fikr, ts.
- Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle İslam İlmihali*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1991.
- Duman, Soner. *Günümüz Fıkıh Problemleri*. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2018.
- Dübyan, Ebu Ömer Dübyan b. Muhammed. *Mevsuatü ahkâmî't-tahâre*. 13 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1426.
- Esen, Bilal - Dadaş, Bülent, ed. *Seyahatte İbadet*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Günay, H. Mehmet. "Suriye Selefilüğünün Önderi Cemâleddin el-Kâsimî (1866-1914)". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 6 (2005): 119-140.
- Haddâd, Ebûbekir b. Ali b. Muhammed. *el-Cevheretü'n-neyyire*. 2 Cilt. Kahire: Matbaatü'l-Hayriyye, 1322/1904.
- Heyet. *İlmihal*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2006.
- Hirâkî, Ebu'l-Kasım Ömer b. el-Hüseyn. *Muhtasaru'l Hirâkî*. Tanta: Dâru's-Sahabe li't-Türâs, 1413/1993.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh en-Nemerî. *el-Kâfi fi fikhi ehli'l-Medîne*. Thk. Muhammed el Moritânî. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Riyad el-Hadîse, 1400/1980.
- İbn Davyan, İbrahim b. Muhammed. *Menâru's-sebîl fi şerhi'd-delîl*. Thk. Züheyr Şâviş. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslami, 1409/1989.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir. *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Reşîd, 1409/1988.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *el-Muhallâ bi'l-âsâr*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *el-Müsnedü's-sahîh*. Thk. Şuayb el-Arnaûd. 2. Baskı., 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk. *es-Sahîh*. Thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. 3. Baskı., 2 Cilt. el-Mektebetü'l-İslâmî, 1424/2003.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. *Tehzîbü's-Sünen*. Thk. İsmail Gazi Merhaba. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 1428/2007.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddin. *el-Muğnî*. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1968.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1994.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim. *el-Fetâva'l-kübrâ*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1408/1987.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim. *Mecmû'u'l-fetâvâ*. 35 Cilt. Medine: Mecme'ul-Melik Fehd, 1416/1995.
- İbn Useymin, Muhammed b. Salih. *Mecmû'u fetâvâ ve resâil İbn Useymin*. 26 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan-Dâru's-Süreyya, 1413/1993.

- İbnü'l-Münzir, Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhim en-Nisâbü'rî. *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icma' ve'l-ihtilaf*. Ed. Ebû Hammad Sagir Ahmed b. Muhammed Hanif. 6 (1-5,11) Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1405/1985.
- Kalkan, Cemal. "Şeyhulislâm Ebussuud Efendi'nin Risâle fi'l-Mesh-i ale'l-Huffeyn'i Adlı Eserinin Tahkikli Neşri". *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (NKUIFD)* 3/2 (2017): 143-194.
- Karaman, Hayrettin. "Mezheb, çorap üzerine meshetmek ve namazların cem'i". Erişim: 23 Nisan 2018. <http://www.hayrettinkaraman.net/sc/00433.htm>.
- Kardâvî, Yusuf. "Cevazü'l-Meshi 'ala'l-Cevrabeyn". Erişim: 15 Ağustos 2014. <http://qaradawi.net/new/all-fatawa/6716-2013-06-25-00-12-13>.
- Kâsânî, Alâüddîn. *Bedâi'u's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*. 2. Baskı., 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406/1986.
- Kâsımî, Muhammed Cemâleddin. *el-Mesh ala'l-cevrabeyn ve'n-na'leyn*. Thk. Nâsirüddin el-Elbânî. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, ts.
- Kaya, Remzi. "Kıraat Açısından Abdest Ayeti". *Uludag Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/5 (1993): 255-266.
- Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Muhtasar*. Thk. Kamil Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr. *et-Tecrîd li'l-Kudûrî*. 2. Baskı., 12 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 1427/2006.
- Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed. *el-Cami' li-Ahkâmi'l-Kur'ân (Tefsiru'l-Kurtubî)*. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Misriyye, 1964.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri - Bozkurt, Nebi. "Mescid-i Nebevi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: 13 Şubat 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mescid-i-nebevi>.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed. *el-Hâvi'l-kebîr*. Thk. Ali Muhammed Muavviz - ve Adil Ahmed Abdu'l-Mevcûd. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1999.
- Mehmed Zihni. *Nimet-i İslâm (İkinci Kısım)*. 2. Baskı. İstanbul: Şirketi Mürettibiye Matbaası, 1324/1906.
- Merginânî, Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübedâi'*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru lhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'la. *Meseleler ve Çözümleri*. Trc. Yusuf Karaca. 2. Baskı., 5 Cilt. İstanbul: Risale yayınları, 1990.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd. *el-İhtiyâr li t'alîli'l-muhtâr*. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Halebî, 1356/1937.
- Mevvâk, Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf el-Gırnâtî. *et-Tâc ve'l-iklîl li Muhtasari Halil*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1994.
- Meydânî, Abdulganî b. Tâlib. *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Muhammed b. Abdülaziz, ed. *Fetâvâ İslâmiyye*. 4. Baskı., 4 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan li'n-Neşr, 1415/1995.
- Mutarrizi, Ebü'l-Feth Burhaneddin Nasır b. Abdüsseyyid b. Ali. *el-Mugrib fi tertibi'l-mu'rib*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1910.
- Müzeni, İsmail b. Yahya. *Muhtasaru'l-Müzenî*. El-Ümm ile birlikte., 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1410/1990.
- Nefrâvî, Ahmed b. Guneym b. Salim İbn Mühenna. *el-Fevakihü'd-devani 'alâ risâleti İbn Ebi Zeyd el-Kayrâvânî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref. *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref. *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. Haccâc*. 2. Bs, 18 Cilt. Beyrut: Dâru't-Turâsi'l-Arabî, 1392/1972.
- Okcu, Abdülmecit. "Taberî Tefsirinde Abdest Ayetinin Yorumu ve Taberî'nin Konuyla İlgili Görüşleri Üzerine Bazı Mülâhazalar". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 19 (2003): 219-248.
- Özek, Ayşe Ulya. *Ayağa Mesh Meselesi*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2016.

374 | İsmail Yalçın. Abdestte Çoraplar Üzerine Meshin Hükümü

- Özer, Salim. *İbn Kemal'in İslam Hukuku Alanındaki Yazma Risaleleri*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.
- Öztürk, Mustafa. *Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şia Polemikleri*. 3. Baskı. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Râzî, Fahrettin. *Mefâtihu'l-gayb*. 3. Baskı., 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhya'it-Turâsi'l-Arabî, 1420.
- Sahnûn, Ebû Saïd Abdüsselâm b. Saïd et-Tenûhî. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Salih b. Fevzan. *el-Mûlahhasu'l-fikhî*. 2 Cilt. Riyad: Dâru'l-'Âsime, 1423/2002.
- Semerkandî, Ebû Bekr Alâüddîn. *Tuhfetu'l-fukaha*. 2. Baskı., 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1994.
- Serahsî, Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993.
- Şa'bânî, Abd Ali salih. "Risale keşfü'r-reyn an beyânî'l-mesh ala'l-cevrabeyn (Tahtâvî)". *Mecelletü'd-Dirâsâtü't-Târihiyye ve'l-Hadariyye* 6/18 (2018): 285-314.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris. *el-Ümm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1990.
- Şentürk, Lütfi - Yazıcı, Seyfettin. *İslam İlmihali*. 19. Baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasen. *el-Asl*. Thk. Muhammed Boynukalın. 12 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012.
- Şîrâzî, Ebû İshak Cemaleddin İbrâhim b. Ali. *el-Mühezzeb*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Şürûnbülâfî, Hasan b. Ammar. *Nûru'l-îzâh ve necâtü'l-ervâh*. Beyrut: el-Mektebetü'l Asriyye, 2005.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. Thk. Hamdi b. Abdülmecid Selefî. 2. Baskı., 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994.
- Tunç, Mazhar. "Çorap Üzerine Mesh Hadislerine Dair Bir Değerlendirme". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/8-9 (15 Aralık 2018): 22-49.
- Turgut, Ali. "Cemâleddin el-Kâsımî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: 21 Şubat 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cemaleddin-el-kasimi>.
- Uğur, Mücteba. "Kur'an-ı Kerim ve Sünnete göre Abdestte Ayakların Yıkınması". *İslami Araştırmalar* 3/2 (1989): 16-28.
- Uysal, Muhittin. *Peygamber Günlerinde Giyim Kuşam ve Süslenme*. Konya: Yediveren, 2004.